Provinsje Fryslân

Untwerp programma Erfgoed 2025-2028

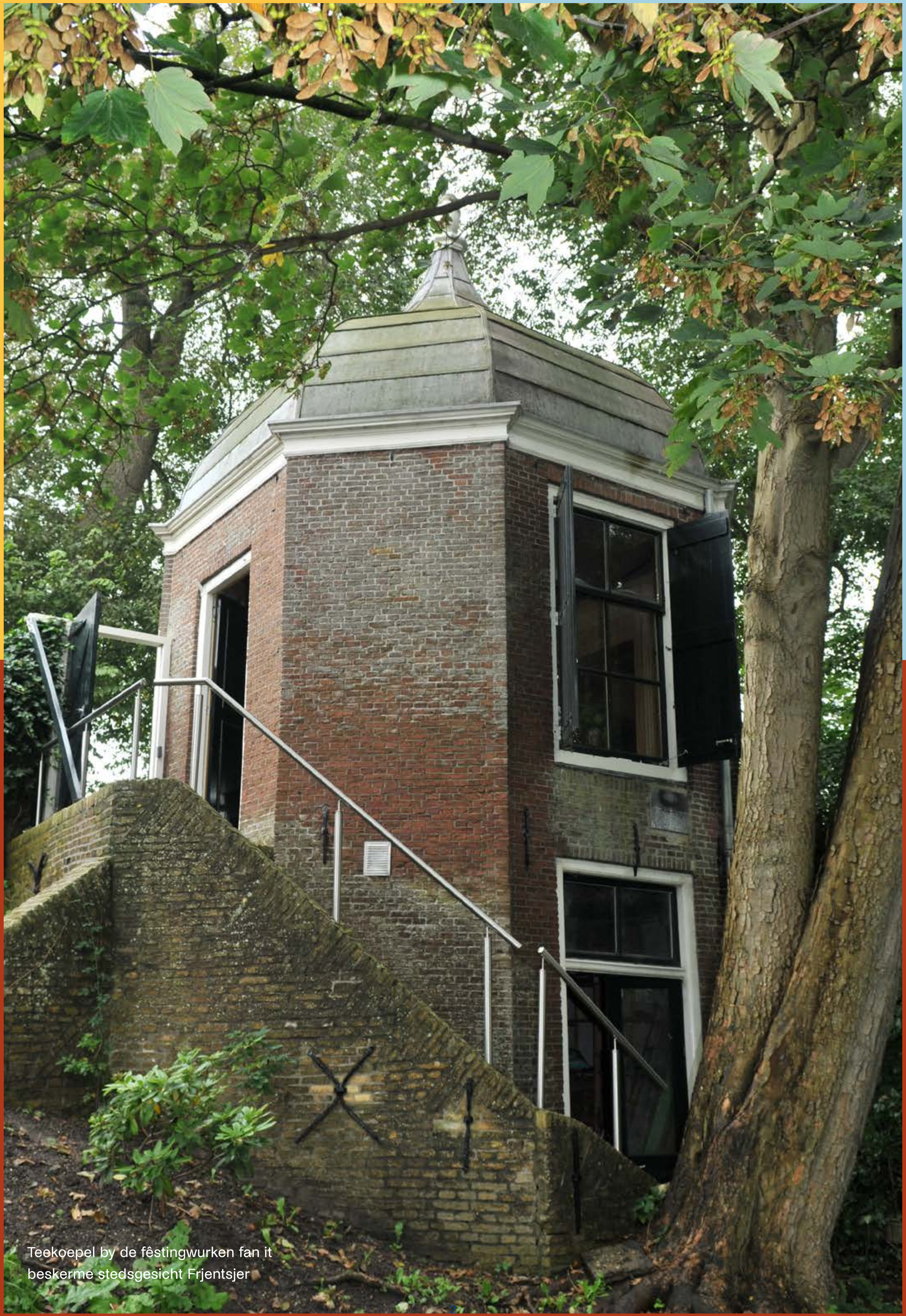

Teekoepel by de fêstingwurken fan it beskerme stedsgesicht Frjentsjer

Haadstik 1 Ynlieding 5

1.1 Wêrom in programma erfgoed 5
1.2 Wêr rjochtet it programma him op 6
1.3 Opbou programma 7
1.4 Wichtichste wizigings ferlike mei Nij Poadium 7
1.5 Proseduere 8

Haadstik 2 Eftergrûnen 11

2.1 It Fryske erfgoed 11
2.2 Wetlik ramt, bestjoersôfspraken, belieds- en finansjeel ramt 12
2.3 Evaluaasje, ûntwikkelingen en mienskiplike aspekten mei oare beliedsfjilden 14

Haadstik 3 Wat wolle wy berikke 17

Haadstik 4 Programmalinen 17

Programmaline 1 Erfgoed algemien 18
Programmaline 2 Boud erfgoed 24
Programmaline 3 Argeologysk erfgoed 28
Programmaline 4 Kultuerlânskiplik en grien erfgoed 32

Haadstik 5 Finânsjes 36

Bijlage 1: Evaluatie, ontwikkelingen en raakvlakken met andere beleidsvelden 38

Ensemble fan boud en grien erfgoed:
Fogelsangh State, Feankleaster

Haadstik 1

Ynlieding

1.1 | Wêrom in programma erfgoed

Wichtich foar de identiteit fan Fryslân
De iuwenlange Fryske skiednis hat in rike skat oan erfgoed efterlitten. Oft it no terpen, monuminten, doarpsgesichten of kultuerlânskippen binne: mei-inoar foarmje se in ûnskiedber ûnderdiel fan de identiteit en it ferhaal fan Fryslân. It is ek wakker beskiedend foar de kwaliteit fan ús libbensfermidden, wurkfermidden en fêstigingsklimaat en de kânsen foar toerisme en rekreaasje. Sa draacht erfgoed by oan de brede wolfeart yn ús provinsje.

Der binne nije aktuele opjeften foar ûnder oare lânbou en natuer, leefberens, klimaat en wenjen. It rike erfgoed biedt kânsen foar it keppeljen oan dy opjeften en ûntwikkelingen en kin ynspiraasje biede foar nije oplossings. Njonken it ferline giet erfgoed dêrtroch krekt ek oer de takomst. It erfgoed foarmet sa in dynamyske 'kolleksje' dy't oanhâldend yn beweging is. Behâlde, benutte en it in plak jaan yn nije ûntwikkelingen giet allinne net fansels. Dêr is ek ynset fan de provinsje foar nedich. Yn it koälysje-akkoart Oparbeidzje foar Fryslân 2024-2027 is erfgoed opnommen troch omtinken te jaan oan ûnder oare it behâld fan in moai Fryslân, it eigen Fryske karakter en in goede ynpassing fan nije ûntwikkelingen.

Provinsjale rol
De provinsje Fryslân set him tige yn foar it behâld en ferbetterjen fan it Fryske erfgoed. It Fryske erfgoed is wichtich foar ús identiteit, mar ek foar de kwaliteit fan ús libbensfermidden. Alde, mar ek jongere ferhalen fan it libben troch de iuwen hinne bliuwe sichtber en behâlden. De provinsje hat taken dy't foar it Fryske erfgoed in ferskil meitsje kinne. De provinsje beskermet, ûndersiket en stimulearret it erfgoed en it draachflak dêrfoar. Sa wurde de karakteristike terpen en oare argeologyske wearden, dy't op de argeologyske kaart FAMKE steane, beskerme en wurde argeologyske fynsten yn it argeologysk depot bewarre. Troch miljoenen te ynvestearjen yn restauraasje en in nije bestimming jaan binne hûnderten monuminten lykas tsjerken, pleatsen, mûnen of suvelfabriken takomstbestindich restaurearre. Aktiviteiten fan provinsjale erfgoedynstellings of oare publyksaktiviteiten wurde finansjeel stipe. Mar ek kultuerlânskiplike wearden lykas âlde diken, (op)fearten, beskerme doarps- en stedsgesichten, ferkavelingspatroanen, state- of kleasterterreinen, wurde beskerme mar ek fuortsterke troch it opknappen dêrfan finansjeel te stimulearjen. It kultuerlânskiplik erfgoed dat de provinsje wichtich fynt, stiet yn de struktuerfyzje 'Grutsk op 'e Romte', de Kultuerhistoaryske kaart en de FAMKE-kaart. Dêr moatte gemeenten yn harren omjouwingsplannen ek rekken mei hâlde. Mei it erfgoedprogramma wurde dy suksesfolle patroanen trochset en wurdt dêrnjonken ynspile op nije ûntwikkelingen en kânsen, lykas lânbou en natuer, leefberens, klimaat en wenjen.

Beliedsnota Nij Poadium rint ôf
Sûnt 2021 is it erfgoedbelied yn twa beliedsfjilden opnommen. Dat binne de beliedsnota Nij Poadium (2021-2024) en de Omjouwingsfisy De romte diele (2020). Op 31 desimber 2024 rint de beliedsnota Nij Poadium, dêr't njonken erfgoed, ek kultuer, taal en ûnderwiis yn opnommen binne, ôf.

Besletten is om foar kultuer, taal en ûnderwiis, en erfgoed fan 2025 ôf aparte programma's op te stellen. It replike en ymmateriële erfgoed, dêrûnder de museums en argiven, falt ûnder it kultuerbelied. Dit programma is de útwurking foar it ûnreplik erfgoed; kultureel erfgoed as ûnderdiel fan it fysike libbensfermidden.

Omgevingswet en Erfgoedwet
De Omgevingswet is mei yngong fan 1 jannewaris 2024 yngien.

Yn de Omgevingswet is kultureel erfgoed oanwiisd as ien fan de omjouwingskwaliteiten fan it fysike libbensfermidden. Krekt dêryn sit de oanlieding om foar erfgoed in omjouwingsprogramma op te stellen en net langer foar in aparte beliedsnota te kiezen. Sa wurdt gearhingjend belied op it fysike libbensfermidden befoardere. De Omgevingswet jout de provinsje it ynstrumint fan it opstellen fan in omjouwingsprogramma dat basearre is op de beliedsútgongspunten fan de omjouwingsfisy. Njonken de Omgevingswet jout it programma ek ynfolling oan de wetlike taken op grûn fan de Erfgoedwet.

1.2 | Wêr rjochtet it programma him op

Omjouwingsfisy De Romte diele
It programma rjochtet him op de útwurking en útfiering fan it erfgoedbelied dat foar de provinsje Fryslân yn de no jildende omjouwingsfisy De Romte diele fêstlein is. Yn de omjouwingsfisy is oanjûn dat de ûnderwerpen fan it Fryske erfgoed de neikommende binne:

a. boud erfgoed, lykas ryksmonuminten, karakteristike bouwurken, steds- en doarpsgesichten;
b. argeologysk erfgoed;
c. kultuerlânskiplik en grien erfgoed.

It programma rjochtet him op de perioade 2025-2028. Fierder rjochtet it him op 'e ambysje út 'e omjouwingsfisy 'foar in karakteristyk en sûn Fryslân' en jout in útwurking oan de neikommende ûnderdielen út 'e omjouwingsfisy:

- Foar "De basis op orde": "behoud van het Friese erfgoed" sawol boppe as ûnder de grûn en sawol beboud as ûnbeboud (grien, wetter) en "karakteristieken van het landschap zijn beleefbaar".
- Foar "Hoe gaan we werken" útwurking jaan oan ien fan de liedende prinsipen foar ûntwikkelingen: "omgevings-kwaliteiten als ontwerpbasis", wêrby't erfgoed ien fan dy omjouwingskwaliteiten is.

De omjouwingsfisy is keppele oan de struktuerfisy Grutsk op 'e Romte. Dêr binne de lânskiplike en kultuerhistoaryske struktueren en eleminten fan provinsjaal belang yn beskreaun. Dit programma bout dêrom ek troch op de kwaliteiten dy't dêryn beneamd binne.

Bestjoersakkoart Oparbeidzje foar Fryslân 2024-2027
Fierder rjochtet it programma him op de útwurking fan it bestjoersakkoart dêr't erfgoed op de neikommende wize yn opnommen is:

- Wy soargje derfoar dat Fryslân moai bliuwt. Nije ûntwikkelingen passe wy sa goed mooglik yn ús (kultuerhistoarysk) lânskip yn.
- Wy Friezen binne grutsk op ús lanlik gebiet mei it eigen Fryske karakter.
- Wy hâlde each foar de beskerming fan wichtige (kultuerhistoaryske) lânskipseleminten.
- Ynstellingen en organisaasjes dy't it ferhaal fan Fryslân fertelle, fertsjinje, wêr't dat mooglik is, stipe en robúste basisstruktuer kulturele (erfgoed) ynstellingen.
- Ienfâld, minder loketten en regeldruk ferminderje (bygelyks subsydzjeregeling).
- Stipe foar frijwilligers.
- Foar erfgoed binne njonken de strukturele middels tydlike middels beskikber steld. It Planetarium wurdt neamd as nij te finansierjen ynstelling út dy tydlike middels.

Romtlike Aginda en fernijing Provinsjale Omjouwingsfisy
Njonken de útwurking fan it erfgoedbelied yn de omjouwingsfisy, rjochtet it programma him ek op de kommende fernijing dêrfan. Yn it NOVEX-trajekt waarden alle provinsjes troch it Ryk frege om in Romtlik Foarstel yn te leverjen. In foarstel hoe't de provinsje omgean wol mei de nasjonale, provinsjale en regionale opjeften. Provinsje Fryslân hat derfoar keazen om yn stee fan in Romtlik Foarstel in Romtlike Aginda oan te leverjen. It belang en de kânsen foar kultureel erfgoed hawwe in wichtich plak yn de Aginda krige.

It meitsjen fan romtlike karren moat yntegraal yn de Provinsjale Omjouwingsfisy (POVI) barre. Dêrom sil de POVI fernijd wurde. Dêr is in startnotysje foar opsteld en mids 2026 sil de nije POVI fêststeld wurde. It programma rjochtet him ek op de útgongspunten dy't dêryn formulearre binne. Dat binne oangeande erfgoed ûnder oare:

- It 'Frysk eigene' yn de romtlike puzel foarop stelle, en kultureel erfgoed is dêrby as in oerkoepeljende opjefte oanwiisd;
- Stribje nei behâld en ûntwikkeling fan omjouwingskwaliteiten mei in balâns tusken gebrûkswearde, takomstwearde en belibbingswearde (ynkl. komôfwearde);
- Kultureel erfgoed, wêr't dat nedich is, beskermje en ek benutte as boarne fan ynspiraasje foar nije oplossings en ûntwikkelingen;
- By de ynpassing fan de opjeften ynsjoch jaan yn hoe't dy by de skaaimerken en identiteit fan in gebiet oanslute. Dêrfoar wurde de wearden fan erfgoed en lânskip yn byld brocht en yn ûntwerp- en ûntwikkelprinsipen útwurke. Dêrby wurdt fuortbreide op de kwaliteiten sa't dy yn de struktuerfisy Grutsk op 'e Romte steane.
- It ûntwikkeljen fan in strategy foar it yn stân hâlden fan UNESCO-Wrâlderfgoed, Ryksmonuminten, beskerme steds- en doarpsgesichten en weropbougebieten;
- Wurklistpunt foar de POVI: fisy ûntwikkelje op yntegraasje fan lânskips- en erfgoedwearden (ynkl. UNESCO, Ryksmonuminten en beskerme steds- en doarpsgesichten by romtlike opjeften);

Mochten de fernijings fan de POVI dêr oanlieding foar jaan, dan sil it programma dêrop oanpast wurde.

Monuminten, karakteristike doarpsbebouwing en weardefolle grienstruktuer yn it beskerme doprsgesicht fan Aldeberkeap

1.3 | Opbou programma

It programma is yn de neikommende programmaûnderdielen útwurke.

- Eftergrûnen (haadstik twa): mei dêryn:
  - It belang fan erfgoed (2.1)
  - Ramt, wetlik, bestjoersôfspraken, belied en finânsjes (2.2)
  - Evaluaasje, relevante ûntwikkelingen en de relaasje mei oare beliedsfjilden (2.3);
- Wat wolle wy berikke (haadstik trije):
- Programmalinen; de maatregels as útwurking fan de beliedsdoelstellings (haadstik fjouwer):
  - Programmaline 1: Erfgoed algemien
  - Programmaline 2: Boud erfgoed
  - Programmaline 3: Argeologysk erfgoed
  - Programmaline 4: Kultuerlânskiplik en grien erfgoed
- Middels (haadstik 5)

1.4 | Wichtichste wizigings ferlike mei Nij Poadium

De wichtichste wizigings binne:
Erfgoedbelied wurdt yntegraler en mear op it gebiet rjochte. Wat der feroaret is benammen de wurkwize yn it erfgoedbelied dy't oanpast wurdt nei it yngean fan de Omgevingswet. Dêrnjonken binne der provinsjale opjeften dy't mear yntegraal en gebietsrjochte binne. Fanwegen dy opjeften is der in gruttere ynset op it trochwurkjen fan erfgoed yn rinnende yntegrale programma's en gebietsûntwikkelings. It biedt goede kânsen om erfgoed mei te keppeljen mei programma's lykas it FPLG, it GLB/NSP of it (agrarysk) natuerbehear, Regiodeals, wenje of rekreaasje en toerisme. Oan 'e iene kant om kwetsbere erfgoedwearden te beskermjen of op te knappen, mar oan 'e oare kant ek om it ûnderdiel fan ûntwikkeling of ynspiraasje foar nije ûntwikkelingen wêze te litten. Utgongspunt dêrfoar bliuwt de fisy Grutsk op 'e Romte. Yn gearhing mei de fernijing fan de POVI en it programma lânskip wurdt ek in fisy op de yntegraasje fan erfgoedwearden by romtlike opjeften ûntwikkele.

Erfgoedwearden fan provinsjaal belang binne mei lânskiplike wearden yn de fisy Grutsk op 'e Romte opnommen. Dy wurkje troch fia de Omjouwingsferoardering Fryslân. In tal fan dy provinsjale belangen (delsettingsstruktueren en karakteristike bebouwing) slacht op it beboud gebiet dat noch net yn de omjouwingsferoardering opnommen is. Mei it each op de winske trochwurking dêrfan, de boarging fan provinsjale subsydzjeferliening foar monuminten en karakteristike gebouwen en de ferwachte ûntwikkelingen yn it beboude gebiet, is yn it programma opnommen om de omjouwingsferoardering ek yn it beboud gebiet fan tapassing wêze te litten, sadat gemeenten yn harren ôfwaging fan belangen dêrmei rekken hâlde moatte.

Ek wurdt yn gearhing mei it noch op te stellen programma lânskip ûndersocht yn hoefier't de omjouwingsferoardering fierder oanpast wurde moat op basis fan provinsjale belangen dy't yn Grutsk op 'e Romte beneamd binne.

- Binnen de subsydzjeregeling monuminten komme inkele oanpassings, dêrûnder de tafoeging fan grien erfgoed, de yntegraasje fan de regeling foar dakken fan pleatsen, de ferheging fan maksimale bedraggen fanwegen de hegere prizen, it digitaal yntsjinjen en oare ferienfâldigings.
- In stoarting yn it Cultuurfonds voor Monumenten Fryslân foar lienings mei in lege rinte foar gemeentlike monuminten of beskerme karakteristike gebouwen.
- Oangeande argeology wurde de foarm en posysje fan de argeologyske kaart FAMKE op 'en nij hifke mei mear omtinken foar de ûnderbouwing, gemeentlike ferantwurdlikheid, stjoering op provinsjale belangen en fuortsette gearwurking mei gemeenten om de kaarten by de tiid te hâlden.
- Stipe foar Wrâlderfgoed Planetarium fan 2026 ôf.
- Mear omtinken foar partisipaasje (Ferdrach fan Faro), stipe fan frijwilligers en erfgoededukaasje.
- Mear gearwurking mei gemeenten en mear omtinken foar it Ynterbestjoerlik Tafersjoch.

1.5 | Proseduere

De proseduere fan in omjouwingsprogramma stiet yn de Omgevingswet en befettet ûnder oare partisipaasje en it op besjen lizzen fan it ûntwerp. De belutsenens fan PS is neier útwurke yn de brief fan DS fan 11 july 2023 oer de wurkwize 'vaststellen omgevingsprogramma's'. Omdat dit programma Nij Poadium opfolget en beliedskomponinten befettet wurdt PS eksplisyt frege om winsken en betinkings oan te jaan. Dat resultearret yn de neikommende nei te stribjen planning yn 2024.

Agrarysk kultuerlânskip Noardlike Fryske Wâlden by Twizel

Planning 2024

Analyze ûntwikkelingen en konsept haadlinen opstelle	**jan/feb**
Ofstimming erfgoedfjild	**maart**
Ofstimming gemeenten en Ryk	**april**
DS fêststelling ûntwerp	**7 maaie**
6 wike op besjen lizze mei mooglikheid foar sjenswizen	**21 maaie – 2 july**
Tastjoere oan PS, mooglikheid winsken en betinkings	**ein maaie**
Reaksjenota yn DS en neistjoere nei PS	**10 sept**
Behanneling PS	**23 oktober**
Fêststelling DS	**26 novimber**

Beskerme stedsgesicht Ljouwert mei monumintale Bonifatiustsjerke

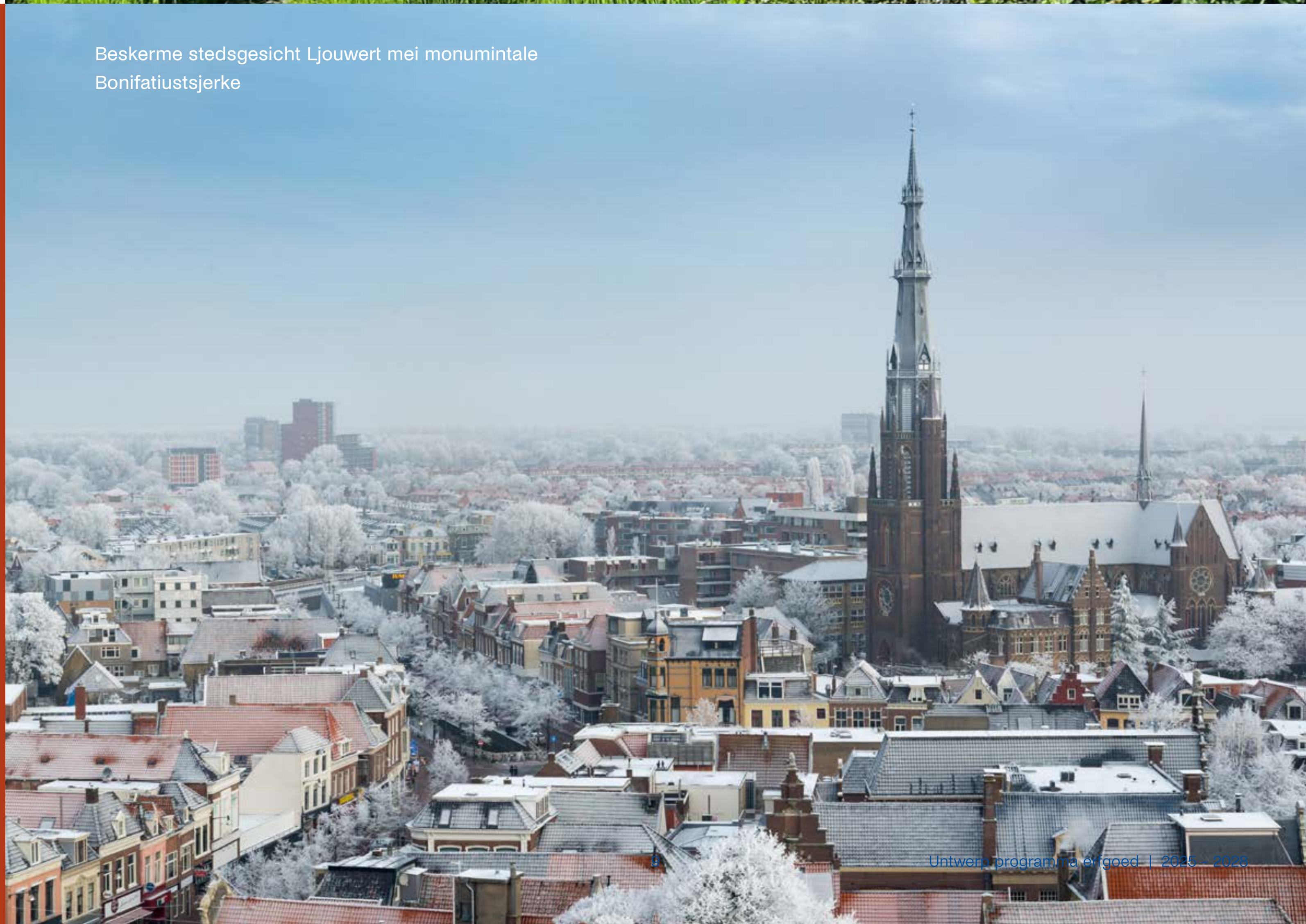

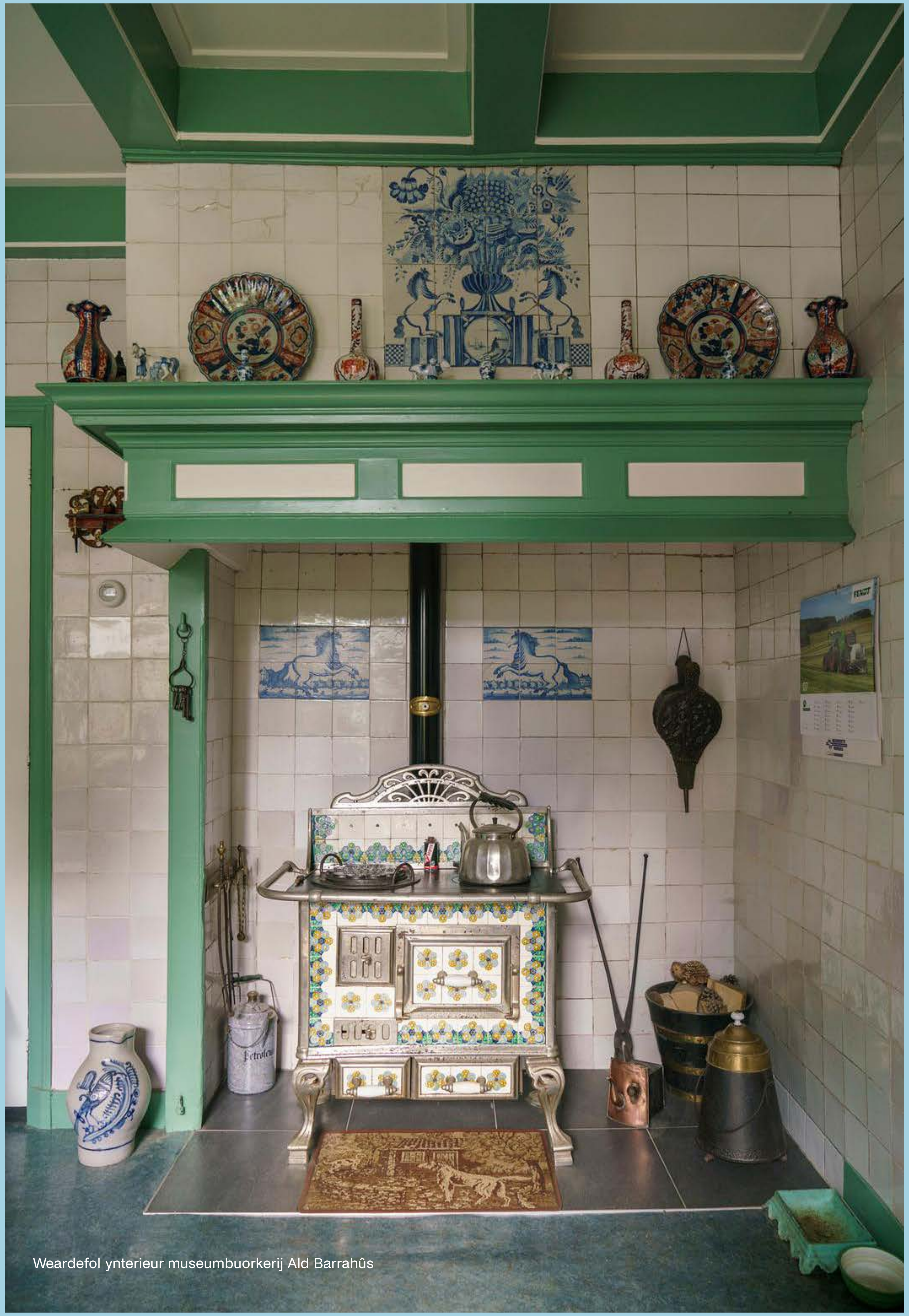

Weardefol yntерieur museumbuorkerij Ald Barrahûs

Haadstik 2

Eftergrûnen

2.1 | It Fryske erfgoed

De iuwenlange Fryske skiednis hat in rike skat oan erfgoed yn it fysike libbensfermidden efterlitten.

It argeologysk boaiemargyf fertelt it ferhaal fan ferskate iuwen bewenningsskiednis, fan de prehistoarje oant de nije tiid. It befettet hast twatûzen bekende weardefolle terreinen, lykas fynplakken fan fjoerstien en terpen, wêrby't de lêsten ek ynternasjonaal sjoen in unyk besit foarmje.

Yn ús boude fermidden sjogge wy in soad karakteristike bebouwing, dêrûnder 4000 ryksmonuminten, 3000 gemeentlike monuminten en tûzenen oare karakteristike gebouwen. It lit in prachtich byld fan de bouskiednis sjen, fan de midsiuwen oant no ta. Meast opfallend binne de pleatsen dy't de foar Fryslân sa wichtige agraryske skiednis sjen litte, de tsjerken dêr't nearne oars safolle fan steane, de histoaryske bûtenpleatsen mei kombinaasjes fan grien erfgoed en de histoaryske doarpen en stêden, wêrfan't der 64 yn beskerme steds- en doarpsgesichten lizze.

It boude erfgoed is direkt keppele oan it griene erfgoed en it histoaryske kultuerlânskip. It griene erfgoed bestiet út parken en parkbosken, begraafplakken, boerehiemen, histoaryske túnoanlis, struktueren fan leanen en oare weardefolle histoaryske beplanting. De histoaryske kultuerlânskippen op 'e klaai-, fean- en sângrûn jouwe in hiel ôfwikseljend byld. Se binne noch wol sa goed werom te kennen dat de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap de provinsje Fryslân keazen hat ta moaiste provinsje fan Nederlân. It klaaiterpelânskip, feangreidelânskip en houtwâllânskip binne bysûnder, ek ynternasjonaal sjoen. Kultuerhistoaryske objekten en struktueren, lykas diken, (op)fearten, ferkavelings, houtwâlen en elzesingels, greppellân, krunige perselen en histoaryske paden, jouwe it kultuerlânskip in ôfwikseljend en typearjend karakter.

Kultuerhistoaryske Kaart Fryslân

www.fryslan.frl/chk

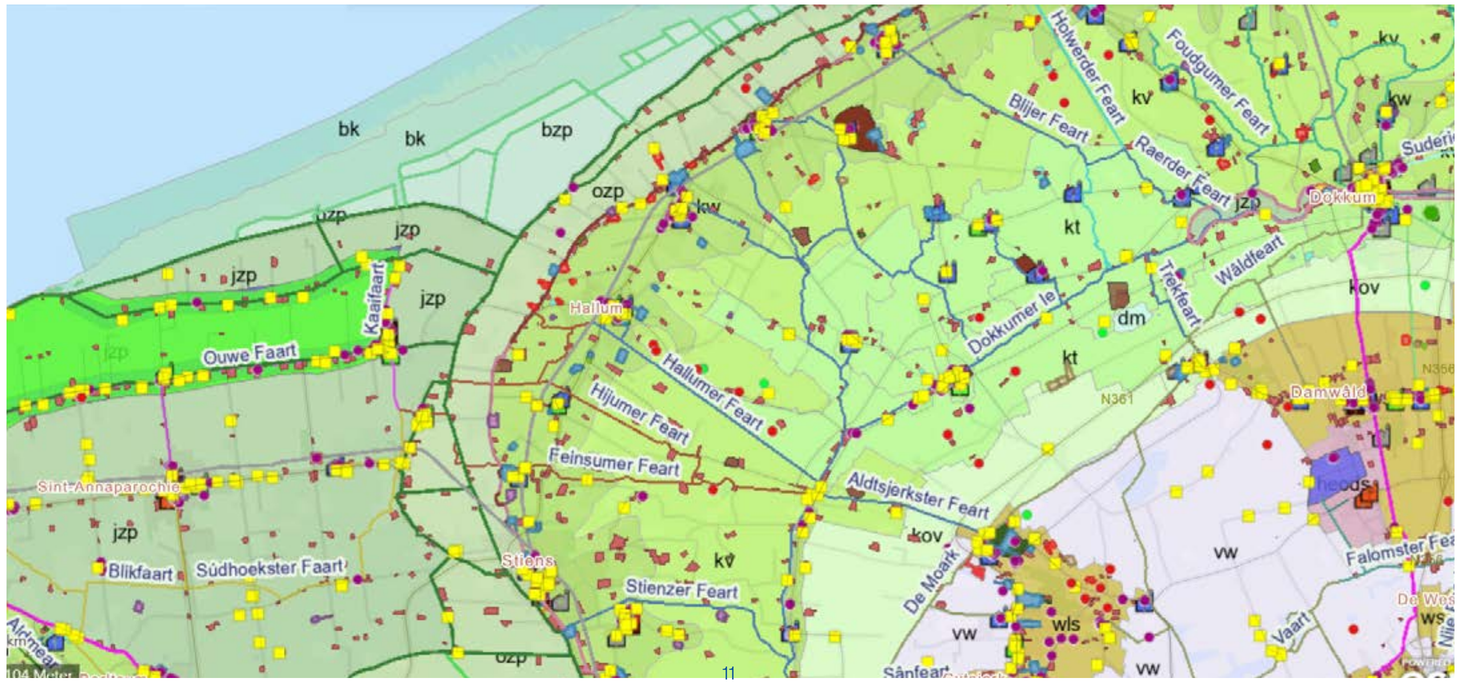

Archeologyske kaart FAMKE www.fryslan.frl/famke

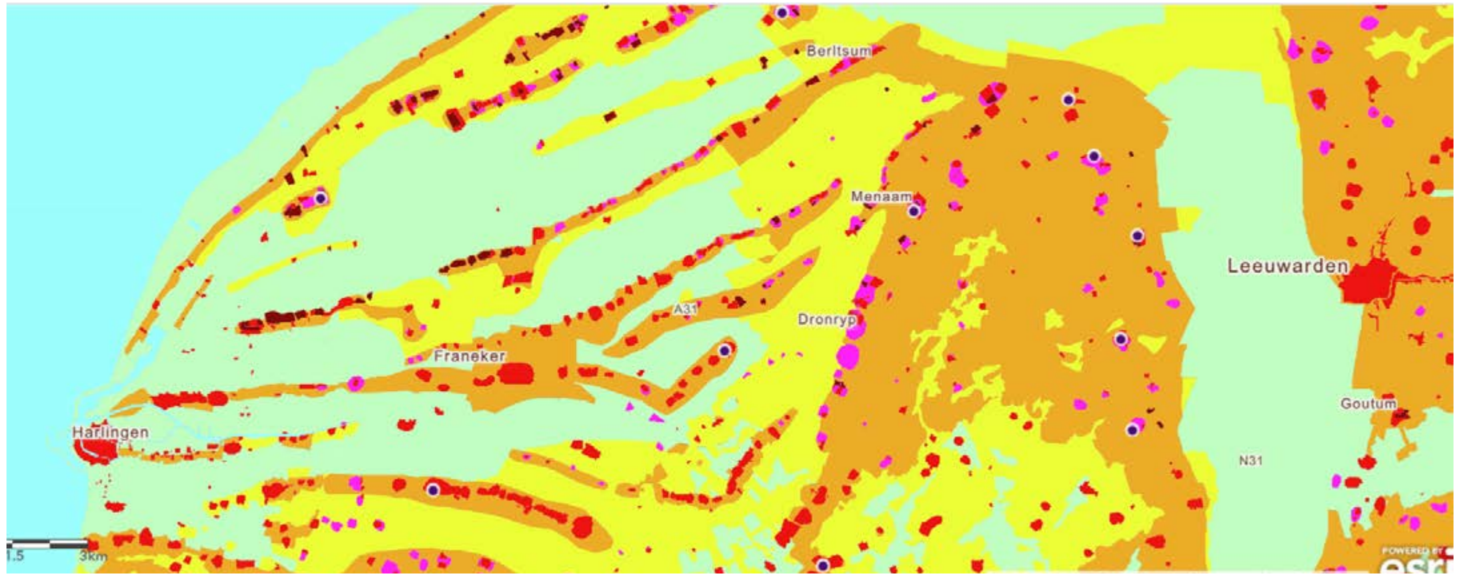

In bysûnder ûnderdiel foarmet it Wrâlderfgoed, dêr't der mar leafst fjouwer fan yn Fryslân binne: Woudagemaal, Planetarium, Koloniën van Weldadigheid en de Waadsee.

Mei-inoar fertelle dy ûnderdielen út ús libbensfermidden it Ferhaal fan Fryslân. Yn gearhing mei lânskiplike wearden binne dy kultuerhistoaryske wearden yn de struktuerfisy Grutsk op 'e Romte ynventarisearre, analysearre en wurdearre. By de wurdearring binne de meast weardefolle gearhingjende kultuerhistoaryske en lânskiplike struktueren en eleminten selektearre en oanwiisd as provinsjaal belang. Dat is bard yn in Top 10 foar de provinsje as gehiel en foar dielgebieten. Wichtige eftergrûnynformaasje dêrfoar wiene de Friese Archeologische Monumenten Kaart Extra (FAMKE), de Cultuurhistorische Kaart (CHK), de lânskipstypekaart en it dokumint 'Wordingsgeschiedenis van Fryslân'.

2.2 | Wetlik ramt, bestjoersôfspraken, belieds- en finansjeel ramt

Wetlike taken Omgevingswet

- Soarchplicht foar it fysike libbensfermidden, dêrûnder kultureel erfgoed en wrâlderfgoed. It giet om boude en oanleine monuminten, argeologyske monuminten en te ferwachtsjen argeologyske monuminten, steds- en doarpsgesichten en kultuerlânskippen.
- Utoefening taken en foegen en gearhingjende ôfwaging fan alle belangen yn it fysike libbensfermidden, dêrûnder kultureel erfgoed en wrâlderfgoed. Dat hat ek te krijen mei oare provinsjale taken, dy't oan kultureel erfgoed reitsje, lykas gebietsûntwikkelingen, ynfra, wetter en wettersteat, boaiem, lânbou en natuer, wenjen ensfh.
- It fêststellen en útfieren fan kultuerhistoarysk omjouwingsbelied yn omjouwingsfisy en útfieringsprogramma's. Om oan dy ferplichting te foldwaan is kultuerhistoarysk en argeologyske ûndersyk needsaaklik.
- It beskermjen fan argeologyske wearden is nei it Ferdrach fan Malta wetlik ferankere, ûnder oare troch in ûndersyksplicht (fersteurdersprinsipe).
- Juridyske ferankering fan provinsjale belangen foar kultureel erfgoed en wrâlderfgoed yn de Omjouwingsferoardering, foar it trochwurkjen yn gemeentlike plannen en it gebrûk meitsjen fan provinsjale foegen foar ynstruksjes, sjenswizen of ferfangingsbesluten.
- Advisearring wizigings argeologyske, boude en griene ryksmonuminten bûten de beboude kom.

Wetlike taken Erfgoedwet

- Subsidiearring restauraasje ryksmonuminten (boud en grien). Dit giet om de desintralisearre wetlike taak op basis fan it bestjoersakkoart Ryk-IPO (sjoch hjirnei).
- Yn stân hâlden provinsjaal argeologysk depot
- Advisearring oanwizing argeologyske ryksmonuminten
- Advisearring oanwizing fan beskerme steds- en doarpsgesichten.

Wetlike taken Wet Interbestuurlijk toezicht

Ynterbestjoerlik tafersjoch op gemeentlike wetlike taken (monuminten, argeology, kultuerhistoarje Omgevingswet), foar sawol griene, reade as argeologyske monuminten.

EU-rjochtlinen en UNESCO

- Ferdraggen fan Faro (erfgoedpartisipaasje) en Malta (argeology) tapasse
- GLB/Leader, (foarhinne POP) oangeande kultuerhistoarje útfiere
- Wrâlderfgoed oanwize en boargje

"In bysunder ûnderdiel foarmt it Werelderfgoed wêr't net minder as fjouwer yn Fryslân binne."

Bestjoersoerienkomst provinsjale kearntaken

Yn in troch it IPO en Ryk ôfsletten bestjoersoerienkomst binne de provinsjale kearntaken fêstlein. De neikommende kearntaken binne fan tapassing:

a. Kulturele ynfrastruktuer/ monuminten:
   - Boppeneamde wetlike taken;
   - It stypjen fan provinsjale basisynfrastruktuer foar erfgoed: dêrûnder falle platfoarms, stipe- en kennisynstellings;
   - It stypjen fan de wetlike taak monumintesoarch: it befoarderjen fan restauraasjekwaliteit, ynstream learlingen foar it restauraasje-ambacht, it stypjen fan eigeners yn it drege trajekt fan it sykjen nei in nije bestimming foar erfgoed en it ferduorsumjen dêrfan;
   - Yn stee fan it wetlike foech foar it oanwizen fan provinsjale monuminten, it stypjen fan gemeentlik monumintebelied en beskermjen fan karakteristike gebouwen;
   - Dielnimme oan IPO Ynterprovinsjale Wurkgroep Kultuerhistoarje, AAC en BAC erfgoed en noardlike ôfstimming

b. Duorsume romtlike ûntwikkeling:
   - Boppeneamde wetlike taken Omgevingswet

c. Fitaal plattelân:
   - Under de fitale funksjes fan it plattelân falt erfgoed en kultuerlânskip;
   - Programma's en regelingen FPLG en Natuerbehear oangeande kultuerlânskip;
   - Europeeske programma's foar ûntwikkeling fan it plattelân dy't ûnder it GLB/NSP en Leader falle, dêrûnder iepenstelling foar saneamde net-produktive ynvestearrings, dêrûnder it opknappen fan kultuerlânskip.

Oare bestjoersoerienkomsten:

- Bestjoersoerienkomst tusken IPO en Ryk oer de restauraasje fan ryksmonuminten (wetlike taak) en it romtlik belied, wêrby't it Ryk € 1,6 miljoen desintralisearret.
- Op grûn dêrfan jildt der in ynspanningsferplichting foar provinsjale matching mei eigen provinsjale middels foar itselde bedrach. Underdiel fan it akkoart is it byhâlden fan in monumintemonitor.
- Bestjoerlike ôfspraken oer de provinsjale stipefunksje monumintesoarch en argeology.
- Foar it realisearjen en behearen fan it Noardlik argeologysk depot yn Nuis is in bestjoersoerienkomst ôfsletten mei de provinsjes Grinslân en Drinte.
- Foar it ferdjipjen fan de argeologyske kaart FAMKE binne gearwurkingsoerienkomsten ôfsletten mei gemeenten en (kulturele ynfrastruktuer) gearwurkingsoerienkomsten mei de RUG en de Fryske Akademy.
- IPO hat út namme fan de provinsjes foar de oanpak fan it Nationaal Programma Toekomst religieus erfgoed gearwurkingsôfspraken ûndertekene.
- IPO hat út namme fan de provinsjes de Erfgoeddeal mei it Ryk ûndertekene om erfgoed yn de grutte romtlike transysjes en it gebietsrjochte wurkjen trochwurkje te litten. Tagelyk Omgevingswet en Wet op de ruimtelijke ordening, tarieding NOVI/POVI en gebietsrjochte en yntegraal wurkje.

Beliedsramt en Omjouwingsferoardering

It wichtichste beliedsramt foar dit programma is de omjouwingsfisy De Romte diele en de Romtlike Aginda yn gearhing mei de struktuerfisy Grutsk op 'e Romte. De haadlinen steane yn de ynlieding oanjûn. Dat is paragraaf 1.2 oer wêr't it programma him op rjochtet.

Ryksbelied Contourennotitie Nota Ruimte
Dit programma slút nau oan op de fisy en útgongspunten fan it nije ryksbelied dêr't yn opnommen is dat kultureel erfgoed mei de identiteit fan Nederlân en syn mienskippen bepaalt. "Het biedt inspiratie en kan eraan bijdragen nieuwe oplossingen te vinden. We beschermen wat we belangrijk vinden, benutten het verleden en sluiten bij ruimtelijke ontwikkeling aan bij kenmerken en identiteit van gebieden".

Finansjeel ramt
Njonken de strukturele middels foar de boekjierynstellings, argeology en de ryksmiddels foar de subsydzjeregeling Monuminten dy't itselde bliuwe, is der € 5 miljoen oan tydlike middels foar 2025 o/m 2028 beskikber. Alle jierren yn trochsneed € 1,25 miljoen. Fanwegen de weromrinnende provinsjemiddels is dat minder as yn de foarige beliedsperioade. Dat betsjut dat der yn ferliking mei Nij Poadium minder finansjele romte is foar taken en it starten fan nije aktiviteiten. Tagelyk is it sa dat troch it tanimmende belang fan yntegrale programma's en projekten der mear kânsen binne om erfgoeddoelen fia oare beliedsprogramma's te realisearjen.

2.3 | Evaluaasje, ûntwikkelingen en mienskiplike aspekten mei oare beliedsfjilden

Yn 2023 is Nije Poadium troch Berenschot evaluearre. Dat is yn taheakke 1 gearfette. Yn de útwurking fan de programmalinen binne de útkomsten fan dy evaluaasje ferwurke.

Yn taheakke 1 binne ek de wichtichste ûntwikkelingen werjûn, dy't fan ynfloed op erfgoed binne. Ek wurdt yn de taheakke de relaasje mei oare provinsjale beliedsfjilden oanjûn. Under de programmalinen hjirnei wurde de wichtichste ûntwikkelingen út de taheakke yn it ûnderdiel 'Wat is der oan 'e hân' gearfette.

"Kultureel erfgoed wêr nedich beskermje en ek benutte as ynspiraasjeboarne foar nije oplossingen en ûntwikkelings"

Kaart structuurvisie voor landschap en cultuurhistorie
Grutsk op 'e Romte

www.fryslan.frl/grutsk

Wânswert, histoaryske feart, poldermûne, midsiuwske tsjerke en doarpsbebouwing

Terp, iensume midsiuwske tsjerketoer en tsjerkhôf mei griene rânebeplanting yn Furdgum

Haadstik 3

Wat wolle wy berikke

Op basis fan it ramt, evaluaasje en ûntwikkelingen dy't yn it foarige haadstik oanjûn binne, wurde de neikommende doelen neistribbe.

Behâld en ûntwikkeling fan erfgoed troch:

a. Erfgoedwearden fan provinsjaal belang yn romtlike plannen trochwurkje en meiwage te litten;
b. Erfgoed te benutten as ynspiraasjeboarne, keppelkâns en as in ûnderdiel fan de ûntwerpbasis foar nije ûntwikkelingen, opjeften en gebietsplannen;
c. Kennis oer erfgoedwearden op te bouwen en bekend te meitsjen;
d. Argeologysk erfgoed te ûndersykjen en dêr belied foar troch te ûntwikkeljen;
e. Restauraasje, nije bestimming sykje en it ferduorsumjen fan boud erfgoed te stimulearjen;
f. Kultuerlânskiplik en grien erfgoed op te knappen;
g. In grutter publyksberik en partisipaasje;
h. Mear gear te wurkjen mei gemeenten en erfgoedynstellings.

Yn ferliking mei Nij Poadium wurde de beliedsdoelen foar it grutste part kontinuearre en foar in part oanpast nei oanlieding fan de nije opjeften, dy't mear yntegraal en gebietsrjochte binne. Yn finansjele sin binne der minder eigen erfgoedmiddels beskikber. Der binne wol mear yntegrale middels beskikber dêr't erfgoeddoelen op oanslute kinne.

Mochten de fernijings fan de POVI dêr oanlieding ta jaan, dan sil it programma dêrop oanpast wurde

4 | Programmalinen

Op basis fan it foargeande binne der fjouwer programmalinen opsteld:

1. Programmaline erfgoed algemien
2. Programmaline boud erfgoed
3. Programmaline argeologysk erfgoed
4. Programmaline kultuerlânskiplik en grien erfgoed

Programmaline 1 | Erfgoed algemien

Wat is der oan 'e hân?

- Omgevingswet op 1-1-2024 yngien mei dêryn kultureel erfgoed as omjouwingskwaliteit.
- Der binne grutte romtlike opjeften as it ferbetterjen fan bioferskaat, ûntwikkeling lânbou, enerzjytransysje, klimaatadaptaasje, wenje en leefberens. Yn it ramt fan û.o. NOVEX, it fernijen fan de POVI en FPLG is it ôfwagen en meikeppeljen fan erfgoed yn in gebietsrjochte oanpak fan belang en in kâns.
- Erfgoedwearden binne by romtlike ûntwikkelingen kwetsber, faak ûnbekend en ûnbeskerme.
- De fokus foar erfgoed ferskoot hieltyd mear fan objektrjochte nei gebietsrjochte as ûnderdiel fan gearhingjende lânskiplike en kultuerhistoaryske struktueren.
- Partisipaasje en yntegrale erfgoedsoarch is fan tanimmend belang op grûn fan de Omgevingswet en it ratifisearjen Ferdrach fan Faro. Dat ropt op om kultureel erfgoed yn tsjinst fan de mienskip te stellen en om publyksberik en partisipaasje fan ynwenners te befoarderjen.
- De erfgoedsektor driuwt foar in grut part op frijwilligers. It fêsthâlden, oanlûken en de regeljouwing dêr omhinne wurde dreger.
- Erfgoededukaasje is troch besunigings fan de ôfrûne jierren gjin ûnderdiel mear fan kultueredukaasje.
- Kapasiteit, kennis en kunde fan gemeenten foar erfgoed is in probleem. Kwaliteit fan erfgoedbeleid wikselet. De provinsje is ferantwurdlik foar ynterbestjoerlik tafersjoch op de wetlike taken.
- De groei fan rekreaasje en toerisme set troch.
- Maritym erfgoed is in ûnderdiel fan omjouwingskwaliteit, mar is beliedsmjittich amper belein.

Wat wolle wy berikke?

- Kultuerhistoaryske wearden wurde beskerme en mei ôfwoegen yn romtlike plannen.
- Kultuerhistoaryske wearden benutte as ynspiraasjeboarne, keppelkâns en ûnderdiel fan ûntwerpbasis foar nije ûntwikkelingen, opjeften en gebietsplannen.
- Mear kennis en bekendheid fan erfgoed en de rol fan de provinsje dêrby.
- Mear gearwurking mei gemeenten, mei én tusken erfgoedynstellingen.
- Mear en breder maatskiplik draachflak.
- Ynwenners en toeristyske besikers kinne genietsje fan erfgoed.

Wat sille wy dwaan?

- Trochwurking yn romtlike plannen fia Omjouwingsferoardering Fryslân
- Mear yntegraal en gebietsrjochte; meikeppelje mei oare provinsjale programma's, projekten en gebietsûntwikkelingen
- Fisy ûntwikkelje op de yntegraasje fan erfgoedwearden by romtlike opjeften
- Advisearring troch ynterdissiplinêr team romtlike kwaliteit
- It aktualisearjen en útdragen fan de kennis oer it ferhaal fan Fryslân mei Grutsk op 'e Romte as basis
- It aktueel hâlden en gebrûksfreonlik meitsjen fan de Kultuerhistoaryske Kaart mei omtinken foar ynteraksje mei de mienskip.
- Omtinken foar partisipaasje, publyksberik en stipe foar frijwilligers
- Erfgoededukaasje yn kultueredukaasje yntegrearje
- Wurksumheden Wurkplan Takomst Fryske Pleats útfiere
- Gemeentlik erfgoedbelied stimulearje en taken Ynterbestjoerlik Tafersjoch útfiere. Gearwurkje mei gemeenten en Ryk om te sykjen nei oplossings foar gemeentlike knyppunten by kapasiteit, kennis en kunde
- Gearwurking mei én tusken erfgoedynstellings stimulearje ynklusyf de gearwurking tusken boud en grien erfgoed
- UNESCO Wrâlderfgoed stimulearje.
- Provinsjale rol maritym erfgoed ûndersykje.

Wat kostet it? (jiers)

€ 207.000,--

Taljochting op: wat sille wy dwaan?

Trochwurking yn romtlike plannen fia Omjouwingsferoardering

Wichtich is dat erfgoedbelangen trochwurkje en meiwoegen wurde yn romtlike plannen fan de provinsje en gemeenten. Ut it eachpunt fan behâld (Basis op oarder) likegoed as ûntwikkeling. It giet dêrby spesifyk om kultuerhistoaryske wearden fan provinsjaal belang. Dy binne yn de struktuerfisy Grutsk op 'e romte (Grutsk) fêststeld. Dêryn binne kultuerhistoaryske en lânskiplike wearden ynventarisearre, analysearre en wurdearre. De Kultuerhistoaryske Kaart (CHK), FAMKE en lânskipstypenkaart binne ûnderlizzers en oanfoljende kaartlagen foar Grutsk, dêr't wearden op perseelnivo yn oanjûn binne. Fia de provinsjale Omjouwingsferoardering Fryslân is fêstlein dat gemeenten Grutsk en FAMKE yn harren ôfwagings behelje moatte. As dat nedich is dan wurde oer gemeentlike plannen sjenswizen yntsjinne of wurde oare provinsjale ynstruminten út de Omgevingswet ynset.
Yn Grutsk is ûnder oare in Top 10 fan provinsjale belangen opnommen. In tal dêrfan (delsettingsstruktueren en karakteristike bebouwing) slagge op de beboude omjouwing wat net yn de omjouwingsferoardering opnommen is. Mei it each op de winske trochwurking dêrfan, de boarging fan provinsjale subsydzjeferliening foar monuminten en karakteristike gebouwen en de ferwachte oanpassings yn de beboude omjouwing, wurdt útsteld om de omjouwingsferoardering ek yn it beboud gebiet fan tapassing wêze te litten, sadat gemeenten dat yn harren planfoarming en belangeôfwaging behelje moatte. Dêrnjonken sil yn gearhing mei it programma lânskip ûndersocht wurde yn hoefier't de omjouwingsferoardering op basis fan provinsjale belangen fierder oanpast wurde moat.

Advisearring troch ynterdissiplinêr team romtlike kwaliteit oer romtlike plannen, omjouwingstafels

Advizen en kennisútwikseling foar de trochwurking yn romtlike plannen fia de Omjouwingsferoardering, wurde troch it ynterdissiplinêr provinsjale Team Romtlike Kwaliteit útbrocht. Dêr meitsje ek adviseurs kultuerhistoarje diel fan út. In part fan de yntegrale advisearring is it dielnimmen oan omjouwingstafels.

Yntegraler en mear gebietsrjochte; meikeppelje mei oare programma's, projekten en gebietsûntwikkelingen

Wat der feroaret is benammen de wurkwize yn it erfgoedbelied dy ´ t nei it yngean fan de Omgevingswet oanpast wurdt. Dêrnjonken binne der nije provinsjale opjeften dy't mear yntegraal en gebietsrjochte binne. Fanwegen de grutte romtlike opjeften is der in gruttere ynset op de trochwurking fan erfgoed yn rinnende yntegrale programma's en gebietsûntwikkelingen. Oan 'e iene kant om kwetsbere erfgoedwearden te beskermjen of op te knappen, mar oan 'e oare kant ek om mearwearde te jaan, it ûnderdiel fan ûntwikkeling of ynspiraasje foar nije ûntwikkelingen wêze te litten. Wichtige en kânsrike keppelingen binne der mei bygelyks it Frysk Programma Lanlik Gebiet, Beamme- en boskestrategy, net-produktive ynvestearrings yn GLB/NSP, lânbou en natuer (dêrûnder it Agrarysk Natuer- en Lânskipsbehear, Natuerbehearplan), Regiodeals, Programma Wenjen, ynfraprojekten, gebietsûntwikkelingen (lykas feangreide mei û.o. it op 'en nij ynrjochtsjen en fundearringsproblematyk), leefberens (dêrûnder it IMF en de Dorps Ontwikkelings Methodiek), kultuer (Ferhaal fan Fryslân, museums, argiven en edukaasje), rekreaasje en toerisme (û.o. fia gearwurking mei Merk Fryslân), duorsumens en enerzjy. It ôfwagen en meikeppeljen fan erfgoedwearden is wichtich en jout kânsen foar mearwearde, ynspiraasje en omjouwingskwaliteit. Dat bart neffens de prinsipen fan de omjouwingsfisy.
Foarbylden fan dy mearwearde en keppelkânsen foar aktuele opjeften binne it ynsetten fan:

- bûtenpleatsen of lânskipseleminten foar de beamme- en boskestrategy en bioferskaat;
- histoaryske wetterstruktueren foar de klimaatadaptaasje en bioferskaat;
- âld agrarysk greppellân foar bioferskaat en klimaatadaptaasje;
- histoaryske pleatsen mei hiemen/hiembeplanting foar bioferskaat of wenopjefte;
- nije bestimming fan karakteristike gebouwen yn stee fan nijbou foar leefberens en omjouwingskwaliteit;
- it Fryske erfgoed op 'e merk bringe en akkommodearje fan it groeiend ferlet oan rekreaasje en toerisme.

Yn de provinsjale Romtlike Aginda (sjoch 1.2) wurdt oanjûn dat it foar romtlike ûntwikkelingen wichtich is hoe't dy by de skaaimerken en identiteit fan in gebiet oanslute. Fan belang is dat dêrby de wearden fan erfgoed en lânskip yn byld brocht wurde en yn ûntwerp- en ûntwikkelprinsipen útwurke wurde. It giet dan net allinne om losse objekten, mar krekt om gearhingjende struktueren. Foarbyld fan in gearhingjende struktuer mei sawol grien as read erfgoed, binne de staten en bûtenpleatsen mei harren omlizzende bûtenpleatsbiotoop. Dy kompleksen hawwe ek harren eigen problematyk en kânsen oangeande it yn stân hâlden, eksploitaasje, funksje, opfolging, ensemblefoarming, rekreaasje en toerisme, en eveneminten.

By it meikeppeljen fan erfgoed wurdt fierder boud op de kwaliteiten lykas oanjûn yn Grutsk. Troch de formele status fan Grutsk moat de provinsje ek sels rekken hâlde mei Grutsk (selsbinende wurking). Troch it IPO is út namme fan de provinsjes yn 2019 de Erfgoeddeal ûndertekene. It doel is om projekten te stimulearjen wêrby't erfgoed in mearwearde jout foar de aktuele grutte romtlike transysjes, lykas

Takomst Fryske Pleats, ek yn Akkrum

Weardefol ynterieur fan museumbuorkerij Ald Barrahûs

klimaatadaptaasje, enerzjytransysje, duorsume ekonomy, natuer en lânbou, de wenopjefte en mobiliteit. Provinsjes matche dêrby it beskikbere Ryksjild. Stribbe wurdt om by it meikeppeljen fan erfgoed oan dy grutte opjeften, projekten foar de Erfgoeddeal yn te tsjinjen. Provinsjale matching voor it ta te kennen ryksjild wurdt safolle mooglik binnen de oanbelangjende programmabudzjetten socht.

Fisy ûntwikkelje op de yntegraasje fan erfgoedwearden by de opjeften

Wichtich foar de trochwurking en it meikeppeljen is dat der in fisy ynklusyf in strategy leit hoe't erfgoedwearden, ynklusyf UNESCO, Ryksmonuminten en beskerme steds- en doarpsgesichten, yn gearhing mei lânskipswearden by romtlike opjeften yntegrearre wurde kinne. Dat is in agindapunt foar de fernijing fan de POVI en fuortkommen út de Romtlike Aginda (sjoch 1.2). De fisy sil yn gearhing mei de fernijing fan de POVI en it op te stellen programma lânskip ûntwikkele wurde. Dêrby wurdt fierder boud op de kwaliteiten sa't dy yn de struktuerfisy Grutsk op 'e Romte oanjûn binne. In wichtige ynspiraasje foar de fisy is de metodyk Mei it ferline Foarút. Yn de fisy sil stribbe wurde nei behâld en ûntwikkeling fan erfgoedwearden mei in balâns tusken gebrûkswearde, takomstwearde en belibbingswearde (ynkl. komôfwearde). By it ynpassen fan de opjeften sil ynsjoch jûn wurde moatte yn hoe't dy oanslute by de skaaimerken en identiteit fan in gebiet. Wichtich dêrfoar is dat de wearden fan erfgoed en lânskip yn byld brocht wurde en yn ûntwerp- en ûntwikkelprinsipen foar dy opjeften útwurke wurde. Socht sil wurde om safolle mooglik mei oare opjeften mei te keppeljen om yntegraal it meast optimale resultaat te heljen. Fan ekstra belang binne de gearhingjende struktueren en klusters fan erfgoedwearden (ensembles).

Ferhaal fan Fryslân aktualisearje en útdrage

Yn de struktuerfisy Grutsk op 'e Romte wurdt yn gearhing mei it dokumint De wordingsgeschiedenis van Fryslân, de kultuerhistoaryske kaart en de lânskipstypenkaart it ferhaal fan it Fryske erfgoed en lânskip ferteld. Yn gearhing mei it Programma Lânskip sil Grutsk op 'e Romte aktualisearre wurde. Dat mienskiplike ferhaal wurket troch yn alle aktiviteiten fan it programma.

Kennis diele en aktueel hâlde fia Kultuerhistoaryske Kaart (CHK) en gearkomsten

De digitale Kultuerhistoaryske Kaart op de provinsjale webside biedt yn gearhing mei de lânskipstypenkaart en it dokumint 'Wordingsgeschiedenis van Fryslân" in skat oan ynformaasje foar gemeenten, ynstellingen, buro's en partikulieren oer kultuerhistoaryske wearden. It byhâlden fan besteande gegevens, aktualisaasje, de bekendheid en it gebrûksfreonlik meitsjen, is wichtich. Aktuele opjeften of romtlike ûntwikkelingen kinne in oanlieding wêze om de CHK te ferrykjen mei nije ynformaasjekaarten of in kategory te ferdjipjen. Dat jildt bygelyks foar karakteristike gebouwen of de Dorpenatlas. By dy lêste wurdt in keppeling lein mei leefberens en de Dorps Ontwikkelings Methodiek. By de aktualisaasje wurdt ek mear omtinken jûn oan partisipaasje fan de mienskip. Dat bart as earste mei de Dorpenatlas en it Post '65-projekt.

Dêrnjonken is it wichtich dat kennis oer erfgoedwearden, beskikbere data en kaarten, goede metodiken en plannen yn gearkomsten útwiksele wurde. Mooglikheden binne ek de Erfgoedkafees fan it Steunpunt Monumentenzorg en de Landschap Meetup.

Mear omtinken foar partisipaasje, publyksberik en it stypjen fan frijwilligers

It ratifisearjen fan it Ferdrach fan Faro en de ferplichtings út de Omgevingswet hâlde yn dat boargers fia partisipaasje mear by erfgoed behelle wurde. Foar de Provinsje betsjut dat benammen in oare wize fan wurkjen/útfieren, mear mei de mienskip. Dat dogge wy troch:

- De mienskip by erfgoedûnderwerpen lykas it Post '65-programma of de trochûntwikkeling fan de kultuerhistoaryske kaart lykas by de kategory Dorpenatlas te beheljen;
- Amateurargeologen en it grutte publyk by argeologysk ûndersyk en argeologyske stipepunten te beheljen (sjoch programmaline trije – argeology);
- It publyksberik fia de media en sosjale media te ferbetterjen mei oansprekkende projekten lykas argeologyske opgravings, oansprekkende restauraasjes en it sykjen nei nije in nije bestimming, fernijend erfgoed fia de Erfgoeddeal of it projekt De Fryske Pleats (foar al dy spesifike aktiviteiten, sjoch oare programmalinen);
- Erfgoedynstellings yn harren publyksaktiviteiten te stimulearjen;
- Op bredere publyksaktiviteiten oan te sluten, lykas lanlike iepen dagen (Open Monumentendag, Molendag, Week van de geschiedenis, Nationale archeologiedagen);
- Op de publyksaksjes fan Merk Fryslân oan te sluten, lykas bygelyks de 'kerkenpagina' www.friesland.nl/nl/kerken en besinningstoerisme;
- De frijwilligersaktiviteiten fan erfgoedynstellings foar boud Erfgoed te stypjen (sjoch programmaline 2). Frijwilligersaktiviteiten foar grien erfgoed wurde fia it beliedsfjild lânskip stipe. Wy stypje it platfoarmwww. erfgoedvrijwilliger.nl om frijwilligers te stypjen en oan te lûken.
- In bestjoersoerienkomst mei it Ryk ôf te sluten foar it útfieren fan taken op basis fan it Ferdrach fan Faro.

Erfgoededukaasje yn kulturedukaasje yntegrearje

Erfgoededukaasje wurdt nei 2025 wer ûnderdiel fan it programma Kulturedukaasje mei Kwaliteit (KEK), útfierd troch Keunstwurk binnen it beliedsfjild en de finansjele middels foar Kultuer. Dêrtroch wurdt erfgoededukaasje wer ûnderdiel fan it kulturele oanbod foar de skoallen. Binnen it beliedsfjild kultuer kriget stichting Keunstwurk dêr binnen de beskikbere middels opdracht foar. It belied en finansjele karren binne yn it kultuerbelied opnommen.

Takomst Fryske Pleats

Foar de Fryske identiteit, skiednis en lânskip is de pleats in reade tried. Oer de wearde en de betsjutting fan de tûzenen histoaryske buorkerijplakken, al as net mei histoaryske pleats en griene hiembeplanting, is noch in soad ûnbekend. Fia programmaline trije (argeology) sil argeologysk ûndersyk en belied stimulearre wurde. Ek yn de CHK stiet noch net folle ynformaasje oer de bouhistoarje. Yn oparbeidzjen mei de Boerderijenstichting Friesland sil dy ynformaasje oanfolle wurde.

De ûntwikkeling fan de lânbou, skaalfergrutting en befolkingskrimp makket de pleats ta in kwetsbere kategory. Ut ûndersyk docht bliken dat der gâns restauraasjeferlet is, benammen foar pleatsen yn agrarysk gebrûk.
Fierder sille ek yn de kommende jierren pleatsen harren agraryske funksje ferlieze troch ferskate ûntwikkelingen yn de lânbou en dat soarget foar de opjefte om in nije bestimming foar dy gebouwen te finen. Der lizze kânsen om frijkommende pleatsen en hiemen yn te setten foar de nije opjeften lykas wenje, rekreaasje of bioferskaat. Der wurdt ûndersyk dien nei planologyske regelingen foar bygelyks oare funksjes of mear wenienheden op it hiem te ferromjen. Spesjaal omtinken krije pleatsen dy't troch de provinsje oankocht binne yn it ramt fan gebietsûntwikkelingen of FPLG. Finansjele stipe foar restauraasje, mei pleatsen yn agrarysk gebrûk as foarrangskategory, nije bestimming en ûndersyk, ferrint fia programmaline twa.

Hiemen fan pleatsen mei harren faak karakteristike hiembeplanting binne ek foar bioferskaat en romtlike kwaliteit fan belang. Ynset wurdt op it stypjen fan it opknappen fan boerehiemen/hiembeplanting fia programmaline fjouwer.

Gemeentlik erfgoedbelied stimulearje en Ynter Bestjoerlik Tafersjoch

Wy stimulearje gemeentlik erfgoedbelied troch de ynset fan it stipepunt Monumintesoarch, mei kennisdokuminten/kaarten, advisearring team Romtlike Kwaliteit, subsidiearring gemeentlike monuminten/ karakteristike gebouwen en de FAMKE (sjoch oare programmalinen). Dêrnjonken stjoere wy oan op mear gearwurking mei en tusken gemeenten. Dat bart fia periodyk oerlis mei gemeenten oer gearwurking en bewustwurding. Ek op grûn fan ús tafersjochtaken (Ynter Bestjoerlik Tafersjoch, IBT) en troch de troch ús stipe aktiviteiten fan it stipepunt Monumintesoarch, lykas Erfgoedkafees.

Wy sille as provinsjes yn gearwurking mei gemeenten en it Ryk (stelselferantwurdlike) oangeande de wetlike taken de knyppunten by kapasiteit, kennis en kunde yn kaart bringe. Fia it Ryk binne foar ien kear beheind middels beskikber foar de stipe van gemeenten. Nei oanlieding fan de resultaten fan it yn kaart bringen wurdt sjoen hoe't de middels ynset wurde sille en hoe't wy yn it stelsel better gearwurkje kinne. Fierder wurdt der foar de kommende perioade yn gearwurking mei it Ryk ekstra kapasiteit foar it Ynterbestjoerlik Tafersjoch (IBT) ynset. Foar de kommende perioade krije provinsjes foar dy wetlike taak fia de maaiesirkulêre, middels foar IBT (by ús 0,8 fte). Fierder sil de Provinsje foar útfiering fan dy taken ûnder tafersjoch fan de Erfgoedynspeksje steld wurde. Yn de nije programmaperioade sille wy dy fernijde IBT-rol mei ús kollega's fan IBT, de erfgoedynspeksje en gemeenten fierder stal jaan. It sit dan benammen yn in oare wize fan wurkjen. Provinsjes hiene altyd al in wetlike IBT-taak. Yn praktyk waard dy beheind, en yn alle provinsjes oars útfierd. Dat omdat it Ryk dy taak earder sûnder middels en ramten oan de provinsjes oerdroegen hie.

Gearwurking mei én tusken erfgoedynstellingen ynklusyf de gearwurking tusken boud en grien erfgoed stimulearje

Wy stjoere oan op gearwurking oer en wer tusken erfgoedynstellingen en frijwilligersorganisaasjes. Dat dogge wy troch de gearwurking yn it Platfoarm Fryske Monuminte-organisaasjes te stypjen (fia programmaline twa). Dêrnjonken stimulearje wy dat der ek mear gearwurking ûntstiet fan de monuminte-organisaasje mei de griene erfgoedorganisaasjes. Doel is dat aktiviteiten op inoar ôfstimd wurde en dat it as dat mooglik is, ta mienskiplike yntegrale erfgoedprojekten liedt.

It stypjen fan UNESCO Wrâlderfgoed

Foar de stipe fan it Koninklijke Eise Eisinga Planetarium is mei it Ryk en de gemeente Waadhoeke in bestjoersoerienkomst om it Planetarium te stypjen ôfsletten. Yn de mearjierrebegrutting reservearje wy it bedrach dat dêrfoar nedich is (€ 97.000 yn 't jier yn 'e perioade 2025-2028) binnen de dêrfoar beskikbere erfgoedmiddels út it bestjoersakkoart.
Foar de stipe fan de Kolonie van Weldadigheid (transnasjonaal gebiet mei België en foar it Nederlânske part benammen lizzend yn de provinsje Drinte) leverje wy bestjoerlike en amtlike ynset. Ek drage wy finansjeel by foar it managementplan (€ 6.200 yn 't jier neffens bestjoerlike ôfspraken út budzjet Kultuerhistoarje). De stipe foar UNESCO Wrâlderfgoed is keppele oan de doelen foar rekreaasje en toerisme, omdat it in ympuls jout oan rekreaasje en toerisme yn 'e regio.

Finansjes [1]	2025	2026	2027	2028
Kultuerhistoarje – Erfgoed algemien	€ 207.000	€ 110.000	€ 110.000	€ 110.000
Wrâlderfgoed Planetarium	-	€ 97.000	€ 97.000	€ 97.000
Totaal	€ 207.000	€ 207.000	€ 207.000	€ 207.000

1 Ut it budzjet kultuerhistoarje – Erfgoed algemien, rint ek finansiering fan programmaline 4: Kultuerlânskiplik en grien erfgoed

Grien en boud erfgoed yn in ensemble om de klokkestoel hinne

Programmaline 2 | Boud erfgoed

Wat is der oan 'e hân?

- De provinsje hat wetlike taken foar advisearring oer ryksmonuminten.
- In part fan de ryksmonuminten hat in restauraasjeferlet. Ut de monumintemonitor fan de Steat fan Fryslân docht bliken dat 16% fan it kasko fan ryksmonuminten yn net al te bêste of minne steat is. Ek by gemeentlike monuminten en karakteristike gebouwen is sprake fan restauraasje-efterstân.
- Mei it Ryk hawwe provinsjes in bestjoersôfspraak, wêrby't de provinsjes restauraasjes subsidiearje en de desintralisearre ryksbydrage safolle mooglik matche mei eigen middels.
- In soad erfgoed komt leech te stean troch ûntwikkelingen as skaalfergrutting, demografy (ûntgriening/ fergrizing) en sekularisaasje. Benammen de leechstân yn de karakteristike tsjerken en pleatsen freget omtinken.
- Enerzjy en monuminten ferduorsumje is aktueel en kosteferheegjend foar eigeners. Ferduorsuming is nedich om monuminten yn de takomst oantreklik te hâlden.
- Der is krapte oan goede fakminsken en de prizen binne gâns omheech gien, dat set restauraasjes ûnder druk.
- Yn 2023 en 2024 waard it subsydzjeplafond fan de subsydzjeregeling monuminten net berikt.
- Der ûntstiet wurdearring foar Post 65-arsjitektuer. Dêr is in publykskampanje en ynventarisaasjeprogramma foar úteinset.
- Likernôch 50 mûnen hawwe te krijen mei in earnstich probleem mei de moleroede.

Wat wolle wy berikke?

- Behâld en ûntwikkeling fan monumintale wearden.
- Monumintale wearden wurde respektearre by wizigings fan ryksmonuminten.
- De steat fan monuminten is ferbettere, wêrby't 75 ryksmonuminten en 12 karakteristike gebouwen restaurearre binne en 40 ryksmonumintale mûnen mearjierrich ûnderhâld krige hawwe.
- Frijkommende monuminten lykas tsjerken en pleatsen hawwe in nije bestimming krige.
- Restauraasjes hawwe in goede restauraasjekwaliteit en der wurde learlingen ynset foar it restauraasje-ambacht.
- Erfgoedynstellingen en frijwilligers sette harren yn foar behâld, ûntwikkeling en draachflak.
- Eigeners hawwe stipe krige by it ferduorsumjen fan monuminten.

Wat sille wy dwaan?

- Advystaken Erfgoedwet en Omgevingswet útfiere.
- Subsydzjeregeling monuminten útfiere om restauraasjes te stimulearjen mei spesjaal omtinken foar pleatsen, dakken fan pleatsen (gjin aparte dakkeregeling) en troch de gemeente beskerme karakteristike gebouwen.
- Monumintemonitor byhâlde.
- Gebrûk en finansjele folling Kultuerfûns foar Monuminten Fryslân stimulearje.
- Aktiviteiten monuminteynstellingen en gearwurking binnen platfoarm stimulearje.
- Restauraasjekwaliteit, ynset learlingen foar restauraasjefak en ferduorsuming monuminten stimulearje.
- Nije bestimming erfgoed mei spesjaal omtinken foar pleatsen en tsjerken stimulearje.
- Utkomsten Post 65-programma yn kultuerhistoaryske kaart ferwurkje en yn gefal fan monumintoanwizing ek nei subsydzjeregeling monuminten.

Wat kostet it? (yn 't jier)

€ 3.904.800

Taljochting op: wat sille wy dwaan?

Advisearring ryksmonuminten

De provinsje hat op basis fan de Erfgoedwet en de Omgevingswet in wetlike advysmooglikheid foar fergunningsoanfragen foar ryksmonuminten bûten de beboude kom en it oanwizen of ôffieren fan beskerme doarps- en stedsgesichten. Der wurdt gebrûk makke fan it folsleine foech omdat de advisearring oer ryksmonuminten de finansjele stipe (sjoch it punt hjirnei) mar ek de provinsjale advisearring oer romtlike plannen fuortsterket (programmaline ien: algemien).

Subsydzjeregeling monuminten (Sumo) útfiere en monumintemonitor byhâlde

Mei de Sumo wurdt restauraasje, in nije bestimming, ûnderhâld en bouhistoarysk ûndersyk fan boude en griene monuminten stimulearre. Dat is in desintralisearre wetlike taak op basis fan in bestjoersoerienkomst Ryk-IPO. De útgongspunten binne de neikommende:

- De stipe foar ryksmonuminten. Subsydzje is mooglik foar it hiele monumint, mar ek foar dielrestauraasjes en lytse kwetsbere monuminten lykas klokkestuollen. Yn ferbân mei de hegere prizen wurdt it maksimale bedrach ferhege nei € 250.000. It subsydzjepersintaazje is yn syn algemienens 50% fan de subsidiabele restauraasjekosten. As it nedich is foar it stimulearjen fan restauraasje fan guon monumintekategoryen is it mooglik om yn it subsydzjepersintaazje differinsjaasje oan te bringen. Dat wurdt alle jierren foar de iepenstelling besjoen.
- Stribje nei ferienfâldiging binnen de ramten fan de rjochtmjittichheid, de ôfspraken mei it Ryk en de boarging fan restauraasjekwaliteit. Under oare kin der digitaal yntsjinne wurde.
- Nije bestimming wurdt stimulearre troch in heger subsydzjepersintaazje van de restauraasjekosten fan 65%.
- In part fan it budzjet wurdt foar gemeentlike monuminten ynset. As der sprake is fan in nije bestimming, is der ek subsydzje mooglik foar (yn it bestimmingsplan oanwiisde) karakteristike gebouwen mei sloopbeskerming. Dêr wurdt foar keazen om sa gemeentlik erfgoedbelied te stimulearjen, yn stee fan it oanwizen fan provinsjale monuminten en dy te subsidiearjen. Mei it each op de ferantwurdlikheid fan gemeenten sels is de stipe leger as by ryksmonuminten.
- Wenhûsmonuminten en monuminten yn eigendom fan de oerheid wurde net stipe. Der is foar wenten wol in wenhûssubsydzje by it Ryk of in liening fia it Nationaal Restauratiefonds (NRF).
- Underhâld wurdt net subsidiearre (rykstaak). In útsûndering jildt foar mûnen omdat it fanwegen de aard fan it monumint foar eigeners dreech is om it eigen oandiel te beteljen.
- Fanwegen it probleem mei moleroeden wurdt rekken hâlden mei ekstra mûnerestauraasjes.
- Ynsidinteel kin keazen wurde foar in précprioriteit foar in monumint mei in bysûnder provinsjaal belang.
- In foarrangsregeling foar Professionele Organisaties voor Monumentenbehoud (POM) dy't ek as provinsjale boekjiersubsydzje-ynstelling oanwiisd binne, mei in maksimum fan € 150.000 yn 't jier de ynstelling.
- Spesjaal omtinken foar pleatsen. Benammen dy't yn agrarysk gebrûk binne, fanwegen in relatyf grutte restauraasje-efterstân. Oanfragen foar dakken fan pleatsen kinne as leechdrompelige dielrestauraasje binnen de Sumo yntsjinne wurde. Der komt net mear in aparte regeling foar dakken fan pleatsen fanwegen mindere finansjele middels foar erfgoed en de winske bondeling fan regelingen foar minder útfieringskosten.
- Yn de Subsydzjeregeling monuminten kinne allinne restauraasjeplannen yntsjinne wurde foar monuminten dy't yn minne of net al te bêste steat binne op basis fan in ynspeksjerapport.
- It opnimmen fan betingsten oer it iepenbier tagonklik wêzen fan it monumint op in tal mominten yn it jier.

Yn gearwurking mei de Monumentenwacht wurde de Monumintemonitor byhâlden. Dêrtroch is der kwantitative beliedsynformaasje oer de ûnderhâldstastân, restauraasje-opjefte en leechstân ûnder boude en griene ryksmonuminten beskikber (gjin wenten).

Gebrûk en finansjele folling Kultuerfûns foar Monuminten Fryslân stimulearje

Troch dit fûns wurde lienings mei in lege rinte beskikber steld foar de restauraasje, nije bestimming foar en ferduorsuming fan karakteristike bouwurken (net-ryksmonuminten). Troch de lienings is it in revolvearjend (middels komme werom troch ôflossing en rinte) fûns. It fûns is fan Het Cultuurfonds en wurdt troch it Nationaal Restauratie Fonds beheard en is spesifyk foar Fryslân bestimd.
Op it stuit is it fûns fierhinne leech, mar der is grutte fraach en der wachtsje ferskate oanfragen op honorearring. Yn it programma is opnommen om yn dizze perioade € 1 miljoen (yn trochsneed 2,5 ton jiers) oan it Kultuerfûns foar Monuminten Fryslân ta te foegjen. Dat om't:

- Dêrmei ynfolling jûn wurdt oan it beliedsdoel foar it stypjen fan gemeentlike monuminten en karakteristike gebouwen yn stee fan it oanwizen fan eigen provinsjale monuminten;
- It Nationaal Restauratie Fonds it bedrach dat wy stoarte, mei 3-5 ton kofinansierje wol (jild mei jild meitsje).
- Oare private fûnsen/donateurs, earder ree binne om te donearjen as de provinsje dat ek docht, sadat it in mear publyk/privaat fûns wurdt.

Aktiviteiten fan monuminteynstellingen stimulearje

Monuminteynstellingen hawwe mei harren aktiviteiten en ynset fan ferskate frijwilligers in wichtige rol yn behâld, ûntwikkeling, kennis en draachflak fan monumintale wearden. De measte ynstellingen binne yn it Monumintehûs fêstige en wurkje gear yn it Platfoarm Fryske Monuminte-organisaasjes. De neikommende stichtings wurde struktureel stipe: Steunpunt Monumentenzorg, Monumentenwacht, Alde Fryske Tsjerken, Fryske Mole en Tsjerkepaad. Dêrnjonken wurde fia it platfoarm aktiviteiten fan frijwilligersstichtings yn it Monumintehûs finansjeel stipe. Dy meitsje gebrûk fan de fasiliteiten fan it Monumintehûs. Dat binne Boerderijenstichting Fryslân, Stichting Staten en Stinzen, Stichting Waterschapserfgoed, Stichting Industrieel Erfgoed in Friesland, Erfgoedver. Heemschut, Prov. cie. Friesland, Stichting Interieurs in Fryslân, Stichting Noordelijke Lustwarande, Ver. Neo-Klassicistisch Wonen Friesland, Stichting Erfgoed&Publiek, St. Organum Frisicum, het Friese orgel, de Nederlandse Tuinenstichting (en it Fries Erfgoed Collectief). Fia in struktureel mienskiplik wurkbudzjet binnen de boekjiersubsydzje foar it stipepunt monumintesoarch en ûnder koördinaasje fan it stipepunt, kinne aktiviteiten fan de stichtings sûnder boekjiersubsydzje stipe wurde.

Restauraasjekwaliteit, ynset learlingen en ferduorsuming monuminten stimulearje

Aktiviteiten foar restauraasjekwaliteit en de ynset fan learlingen wurde op ynterprovinsjale skaal stipe. It Restauratie Opleidingsprojekt rjochtet him op it oplieden fan jongerein foar it restauraasje-ambacht. De Stichting Certificering Restauratie stimulearret de restauraasjekwaliteit fan restauraasjebedriuwen troch sertifisearring. Ferduorsuming is wichtich foar de takomstwearde en eksploitaasje fan in monumint. Omdat monuminten in spesifike kategory yn de ferduorsumingsopjefte foarmje, freget dat om spesifyk omtinken. Wy wolle gearwurkje mei gemeenten en monuminteynstellingen, om monuminte-eigeners te stypjen en te advisearjen. Fia NRF, Kultuerfûns foar Monuminten Fryslân en oare maatregels is der finansjele stipe foar útfiering mooglik. Ek fia provinsjale programma's foar ferduorsuming, lykas Klimop/Dumava, kin ferduorsuming stimulearre wurde. Dêrnjonken wurdt de Monumentenwacht fia de boekjiersubsydzje yn de gelegenheid steld om tsjin in redusearre taryf duorsumens yn de subsidiearre ynspeksje fan monuminten op te nimmen.

Nije bestimming stimulearje

Foar it behâld fan monuminten is in oanhâldend gebrûk essinsjeel. Mei it each op de aard fan de monuminten is dat dreger as by net-monumintaal fêstgoed. Spesjaal omtinken fertsjinje tsjerken en pleatsen. Dat mei it each op it provinsjale belang fan dy kategoryen en de ferwachting dat troch ûntwikkelingen by tsjerken en yn 'e lânbou der histoaryske tsjerken en pleatsen komme, dy't harren oarspronklike funksje ferlieze. Mar njonken dy spearpunten wurde ek nije bestimmings fan oare kategoryen lykas staten en bûtenpleatsen, âlde suvelfabriken of oar yndustrieel erfgoed, skoallen of doarpskafees stipe. De neikommende aktiviteiten wurde dien:

- Finansjele stipe fan konkrete nije bestimmings ferrint fia de Sumo en it Kultuerfûns foar Monuminten Fryslân (sjoch Subsydzjeregeling monuminten útfiere (Sumo)).
- Finansjele stipe fan it Kenniscentrum Herbestemming Noord (KHN). It KHN stimulearret bewustwurding en planfoarming, keppelet fraach en oanbod fia in meldpunt en advisearret direkt yn yndividuele gefallen. It is in gearwurkingsferbân van de stipepunten monumintesoarch Fryslân en Drinte en de Stichting DBF.
- Op grûn fan de bestjoersôfspraken foar de Nasjonale tsjerke-oanpak wurdt in tal aktiviteiten ûndernommen. De stipe fan it Platform en Coördinatiepunt Fryske Tsjerken wurdt fuortset. Yn it platfoarm wurde aktualiteiten, probleemsituaasjes en goede foarbylden útwiksele tusken de wichtichste ynstellingen dy't mei tsjerkegebouwen te krijen hawwe. It koördinaasjepunt advisearret direkt tsjerke-eigeners by nije en njonkenbestimmingsfragen en stimulearret gemeenten ta it ûntwikkeljen fan tsjerkefisys. In tsjerkefisy is in op ynventarisaasje en dialooch basearre fisy oer it takomstige gebrûk fan tsjerkegebouwen yn in gemeente.
- Mei it each op de grutte wenopjefte lizze der moaie kânsen foar in nije bestimming fan erfgoed yn stee fan it kiezen foar nijbou en útwreidingswiken.
- It stimulearjen fan in nije bestimming fan frijkommende pleatsen ferrint fia it Wurkplan Takomst Fryske Pleats (sjoch programmaline ien).

Post 65

Der ûntstiet wurdearring foar Post 65-arsjitektuer. Der is in publykskampanje en seleksjeprogramma úteinset foar oanwizing ta monumint. De útkomsten wurde ferwurke op de kultuerhistoaryske kaart en yn de subsydzjeregeling monuminten.

Restauraasjeachterstân en leechstân stienfabryk Eastrum

Finansjes	2025	2026	2027	2028
DU Subsydzjeregeling monuminten	€ 1.627.700	€ 1.627.700	€ 1.627.700	€ 1.627.700
Matching Subsydzjeregeling monuminten	€ 1.006.200	€ 1.006.200	€ 1.006.200	€ 1.006.200
Boekjierynstellingen Erfgoed	€ 977.200	€ 977.200	€ 977.200	€ 977.200
Kultuerhistoarje - boud	€ 49.900	€ 49.900	€ 49.900	€ 49.900
Kultuerfûns foar monuminten Fryslân	€ 1.000.000			
Totaal (yn trochsneed € 3.904.800 yn 't jier)	€ 4.654.000	€ 3.654.800	€ 3.654.800	€ 3.654.800

Programmaline 3 | Argeologysk erfgoed

Wat is der oan 'e hân?

- Op grûn fan Europeeske ôfspraken, nasjonale wetjouwing en autonoom provinsjaal belied wurkje de mienskiplike oerheden oan it optimaal behâld fan it argeologysk boaiemargyf.
- Argeologyske wearden kinne oantaast wurde troch romtlik yngripen of autonome prosessen.
- By plande yngrepen yn 'e grûn moat argeologysk ûndersyk dien wurde om fêststelle te kinnen oft de oanwêzige wearden yn 'e grûn behâlden wurde kinne of opgroeven wurde moatte.
- Foar in effisjint argeologysk belied is in goede en aktuele foarljochting essinsjeel. De FAMKE ferfollet dêr in wichtige rol by (Fryske Archeologische Monumenten Kaart Extra)
- Foar it draachflak fan en kennis oer it argeologysk belied binne publyksberik en publykspartisipaasje wichtich.

Wat wolle wy berikke?

- Argeologyske wearden behâlde en sichtber meitsje.
- Kwetsbere argeologyske wearden binne beskerme mei it safolle mooglik foarkommen fan ûnnedich ûndersyk.
- Kânsen foar it beheljen fan argeologyske wearden by nije ûntwikkelingen binne benut.
- Draachflak foar de beskerming fan argeologyske wearden is troch publyksaktiviteiten fergrutte.

Wat sille wy dwaan?

- De FAMKE yn 'e mande mei gemeenten (gemeentlike ferdjippingsslaggen) en op tema's yn 'e mande mei kennisynstellingen (tematyske ferdjippingsslaggen) trochûntwikkelje en ferbetterje. Tema's binne ûnder oare terpen, histoaryske buorkerijplakken, it oergongsgebiet tusken klaai en fean en goed bewarre stientiidlânskippen.
- FAMKE yn eigen plannen en projekten trochwurkje.
- Terpeprojekt útfiere.
- Noardlik Argeologysk Depot Nuis (mei publyksfunksje) yn stân hâlde.
- Advisearring Erfgoedwet oer it oanwizen fan argeologyske monuminten.
- De argeologyske stipepunten en oare publyksaktiviteiten stypje.
- Ferwurking argeologyske fynstmeldingen.

Wat kostet it? (yn 't jier)

€ 382.300

Taljochting op: wat sille wy dwaan?

Trochûntwikkeling FAMKE yn 'e mande mei gemeenten en op tema's

Foar in effisjint argeologysk belied is goede en aktuele foarljochting essinsjeel. De FAMKE jout spesifike argeologyske ynformaasje en wurdt brûkt by de wetlike ferplichtings foar argeologysk ûndersyk. Yn de kommende beliedsperioade wurde de foarm en de posysje fan de FAMKE fierder op de Omgevingswet ôfstimd. Dy trochûntwikkeling sil ûnder oare bepaald wurde troch en slacht op de neikommende aspekten:

- de needsaak ta ynhâldlike ûnderbouwing is wichtiger wurden: oan de FAMKE sil in boarnekaart as nije ûnderlaach tafoege wurde
- der leit mear klam op gemeentlike ferantwurdlikheid: de beliedskaart is in gearstal fan gemeentlike beliedskaarten
- de provinsje stjoert op provinsjaal belang
- mei gemeenten wurdt de FAMKE trochûntwikkele en aktualisearre op basis fan argeologysk ûndersyk (gemeentlike ferdjippingsslaggen). Dêrfoar wurde gearwurkingsoerienkomsten ôfsletten
- dêrnjonken wurdt de FAMKE foar spesifike argeologyske tema's oanpast (tematyske ferdjippingsslaggen), ûnder oare yn gearwurking mei akademyske kennisynstellingen as de Fryske Akademy en de RuG. Yn de kommende jierren giet it om terpen, histoaryske buorkerijplakken, it oergongsgebiet tusken klaai en fean en goed bewarre stientiidlânskippen.

Op it stuit wurkje wy folop oan de tarieding fan dy trochûntwikkeling. De ynbring fan de belanghawwenden wurdt dêryn meinommen. Yn de kommende beliedsperioade sil de trochûntwikkeling yn stappen fierder útwurke wurde.

Publyksberik en it fergrutsjen fan draachflak wurdt dêroan keppele troch partisipaasje fan amateurargeologen en oare frijwilligers by ûndersyk en it organisearjen fan iepen dagen by opgravings. In aktuele FAMKE befoarderet in goede útfiering fan de wet, leveret service oan de boarger en foarkomt ûnnedich ûndersyk. Ek wurdt it Ferhaal fan Fryslân op tema's ferrike en trochferteld.

Trochwurking FAMKE yn eigen plannen en projekten

Yn eigen provinsjale plannen of projekten lykas ynfraprojekten wurdt op basis fan de FAMKE by fersteuring advisearre oer ûndersyk, argeologyske begelieding of opgraving. Fierder kriget publyksberik omtinken. Dêrnjonken spylje argeologyske wearden in rol by oare provinsjale opjeften, lykas gebietsûntwikkeling. Dat jildt bygelyks foar it feangreidegebiet, dêr't in soad, faak ûnbekende, argeologyske wearden oanwêzich binne.

Terpeprojekt Fryslân útfiere

It Terpeprojekt rjochtet him op it behâld fan net-beboude terpen en histoaryske buorkerijplakken yn 'e bouhoeke dy't troch ploegjen en ferdrûging stadichoan skea oprinne. Troch oankeap of it ôfsluten fan in Kwalitatieve Verplichting is it mooglik duorsum behear te realisearjen. Frijwillich meidwaan oan it projekt troch tredden is it útgongspunt. It budzjet wurdt troch it Nationaal Restauratiefonds (NRF) beheard.

Noardlik Argeologysk Depot yn stân hâlde (NAD)

Dit is in wetlike taak foar it hoedzjen en noedzjen fan in depot foar argeologyske fynsten. It NAD yn Nuis wurdt yn 'e mande mei de provinsjes Grinslân en Drinte op grûn fan in bestjoersoerienkomst beheard. Njonken de beheartaak is de útfiering fan de publyksfunksje wichtich. Yn de kommende jierren ûndersykje wy yn oparbeidzjen mei de provinsjes Grinslân en Drinte hoe't wy it depot ferduorsumje kinne. Ek ûndersykje wy hoe't wy fia in optimalisearring fan de klimaatbehearsking yn de loadsen, skealike skimmelfoarming tefoaren komme kinne.

Advisearring Erfgoedwet

De advisearring yn it ramt fan de Erfgoedwet rjochtet him op it oanwizen fan argeologyske monuminten.

Archeologysk stylkanteûndersyk by de terp fan Furdgum

Ynformaasjesintrum en archeologysk stipepunt Terp Hegebeintum

Argeologyske stipepunten

De argeologyske stipepunten ferfolje in wichtige foarljochtsjende en toeristysk-rekreative rol. It netwurk bestiet út alve argeologyske stipepunten mei allegear in eigen tema. Lokale fynsten wurde dêr útstald en taljochte. Om't it inisjatyf driuwt op de ynset fan frijwilligers en amateurargeologen is strukturele stipe nedich.

Ferwurking argeologyske fynstmeldingen

De ferwurking fan argeologyske fynstmeldingen rjochtet him op it oannimmen en ferwurkjen (ynkl. it melden yn Archis) fan argeologyske fynstmeldingen, dien troch partikulieren. It NAD yn Nuis hat de funksje fan loket.

Finânsjes	2025	2026	2027	2028
Argeologysk depot	€ 175.500	€ 175.500	€ 175.500	€ 175.500
Gearwurking argeology FAMKE	€ 177.300	€ 177.300	€ 177.300	€ 177.300
Argeologyske stipepunten	€ 29.500	€ 29.500	€ 29.500	€ 29.500
Totaal	€ 382.300	€ 382.300	€ 382.300	€ 382.300

“Omdat de archeologyske stipepunten driuwe op de ynset fan frijwilligers en amateurarcheologen is strukturele stipe nedich.”

Programmaline 4 | Kultuerlânskiplik en grien erfgoed

Wat is der oan 'e hân?

- Kultuerlânskiplik erfgoed, lykas âlde dyktrasees, ferkavelingspatroanen, âlde buorkerijplakken en boerehiemen, stateterreinen, bûtenpleatsen, leanen, houtwâlen en houtsingels binne kwetsber en steane ûnder druk fan skaalfergrutting en romtlike ûntwikkelingen.
- In hieltyd grutter part fan it griene erfgoed lykas monumintale bûtenpleatsen, tsjerkhôven of hiembeplanting, berikt de ein fan de libbensdoer en is oan griene restauraasje ta.

Wat wolle wy berikke?

- Kennis fan kultuerlânskiplike wearden en grien erfgoed is bekend en ûntsletten.
- Kultuerlânskiplike wearden wurde behâlden, opknapt en ûntwikkele.
- Kultuerlânskiplike wearden wurkje troch yn oare griene programma's en regelingen.
- Grien erfgoed wurdt boarge en finansjeel stimulearre.

Wat sille wy dwaan?

- Wearden fan kultuerlânskip en grien erfgoed yn romtlike plannen boargje fia de Omjouwingsferoardering.
- Kultuerlânskip en grien erfgoed keppelje oan oare griene beliedsprogramma's, regelingen en yntegrale gebietsûntwikkelingen.
- Kultuerlânskip en grien erfgoed ûnderdiel meitsje fan in te ûntwikkeljen fisy op de yntegraasje fan erfgoedwearden by romtlike opjeften.
- Grien erfgoed ûnderdiel meitsje fan de Subsydzjeregeling Monuminten (sjoch programmaline twa).
- Gearwurking tusken erfgoedynstellingen foar boud en grien erfgoed stimulearje.
- Dizze programmaline ôfstimme mei it op te stellen Programma Lânskip.

Wat kostet it? (yn 't jier)

- Finansiering ferrint fia oare programmalinen (sjoch skema by taljochting).

Taljochting op: wat sille wy dwaan

Wearden fan kultuerlânskip en grien erfgoed boargje yn gearhing mei Programma Lânskip

Dit bart troch it opnimmen yn de struktuerfisy Grutsk op 'e Romte, de Kultuerhistoaryske Kaart, Lânskipstypenkaart en de planologyske trochwurking dêrfan fia de omjouwingsferoardering. De advisearring oer romtlike plannen bart fia it ynterdissiplinêre team Romtlike kwaliteit. In ûnderdiel fan de boarging is ek om kultuerlânskiplike kennis op peil te hâlden en út te dragen fia de Grutsk, CHK, lânskipstypenkaart, lânskipsbiografyen en fia gearkomsten lykas de Landschaps Meetup. Dizze aktiviteiten wurde útfierd fia de aktiviteiten ûnder programmaline ien en hawwe in sterke gearhing mei it op te stellen Programma Lânskip. Yn it ramt fan it programma lânskip sil ek Grutsk op 'e Romte aktualisearre wurde. Under oare troch in sterkere posysje fan grien erfgoed en mear omtinken foar relatyf ûnbekend en dêrtroch kwetsber, kultuerlânskiplik erfgoed, lykas âld greppellân of krunige perselen.

Kultuerlânskip en grien erfgoed oan oare griene programma's en regelingen keppelje

Behâld en it opknappen fan grien erfgoed leverje in goede bydrage oan de doelen fan oare griene provinsjale programma's en regelingen. Kultuerlânskiplike eleminten lykas bûtenpleatsen, beamwâlen, elzesingels, histoaryske dyktrasees, histoaryske fearten en patroanen fan sleatten kinne in bydrage leverje en wurde tagelyk fuortsterke. Kânsryk binne keppelingen oan it FPLG, beamme- en boskestrategy en Natuerbehearplannen, dêr't grien erfgoed in bydrage oan de doelen leverje kin. Dat kin ek fia it Agrarysk Natuer- en Lânskipsbehear (ANLb) foar bygelyks it behear fan kultuerhistoaryske eleminten, lykas beamwâlen of âld greidefûgelgreppellân. Binnen de Subsydzjeregeling Natuer en Lânskip (SrNL) kin bygelyks it behear fan bûtenpleatsen, parkbosken of einekoaien stipe wurde. Ek binne der yn de griene programma's en regelingen mooglikheden foar ynvestearringsmaatregels foar natuerferbettering, dêr't it ferbetterjen fan of ynspiraasje troch kultuerlânskip of grien erfgoed keppele wurde kin. Ta beslút is der in kânsrike keppeling te meitsjen mei iepenstellings foar

Alde slinken en fearten yn agrarysk kultuerlânskip by Jorwert

Agrarysk kultuerlânskip mei singels en beamwâlen op de hegere sânrêgen yn de Súdlike Fryske Wâlden

Grien erfgoed op it bûten Schatzenburg by Dronryp

subsidiearring fan saneamde net-produktive ynvestearrings yn it ramt fan it Mienskiplik Lânbou Belied (GLB). Dêrby kinne ûnder oare elzesingels, leanen, hiembeplanting en greppellân opknapt wurde.

Grien erfgoed ûnderdiel meitsje fan de Subsydzjeregeling Monuminten

Ek grien Erfgoed hat in restauraasjeferlet, benammen as it beammebestân oan 'e ein fan de libbensdoer rekket. De Subsydzjeregeling monuminten hat him oant no ta benammen op boude monuminten rjochte en stie noch net iepen foar griene monuminten. Der is in tanimmend ferlet om de regeling ek foar griene monuminten iepen te stellen. Dêrby giet it om oanwiisde monuminten mei yn de oanwizing en omskriuwing opnommen griene ûnderdielen, lykas bygelyks tún- en parkoanlis, leanen, tsjerkhôven of boerehiemen. Om dy reden wurdt der fan 2024 ôf in restauraasjesubsydzje mooglik makke binnen in apart subsydzjeplafond fan de Subsydzjeregeling monuminten (programmaline twa).

Gearwurking tusken erfgoedynstellingen foar boud en grien erfgoed stimulearje

De soarch foar erfgoed ferbredet hieltyd mear fan de tradisjonele monumintesoarch nei it kultuerlânskip as gehiel, dêr't it boude erfgoed ûnderdiel fan is. Der is in sterke gearhing mei lânskip en grien Erfgoed. Wy stjoere op gearwurking oer en wer tusken erfgoedynstellingen en frijwilligersorganisaasjes. Dat dogge wy troch de gearwurking fan de organisaasjes binnen it Platfoarm Fryske Monuminte-organisaasjes mei de griene erfgoedorganisaasjes yn ús ôfspraken mei de ynstellingen te stimulearjen, sadat aktiviteiten op inoar ôfstimd wurde en dat, as it mooglik is, ta mienskiplike yntegrale erfgoedprojekten liedt.

Finânsjes	Ferrint fia de neikommende budzjetten
Kultuerhistoarje - kultuerlânskip en grien erfgoed	kultuerhistoarje út programmaline 1
Oan oare opjeften keppelje	griene programma's en regelingen
Grien erfgoed yn subsydzjeregeling monuminten	subsydzjeregeling monuminten programmaline 2
Gearwurking tusken erfgoedynstellingen stimulearje	boekjiersubsydzjes programmaline 2

> **"Der is in tanimmend ferlet om ek griene monuminten hjirfoar iepen te stellen."**

Finânsjes

De kosten fan de programmalinen binne as neikomt gearfette (trochsneed yn ‘t jier):

Programmaline 1: Erfgoed algemien	€ 213.200
Programmaline 2: Boud erfgoed	€ 3.904.800
Programmaline 3: Argeologysk erfgoed	€ 382.300
Programmaline 4: Kultuerlânskiplik en grien erfgoed	Fia oare programmalinen
Totaal	€ 4.500.300

Dekking:

Kosten en dekking	Tijdelijk/ structureel	Lasten 2025	Lasten 2026	Lasten 2027	Lasten 2028
Archeologie en Archeologisch Depot	Structureel	€ 175.500	€ 175.500	€ 175.500	€ 175.500
Samenwerking archeologie FAMKE	Structureel	€ 177.300	€ 177.300	€ 177.300	€ 177.300
St. Erfgoed en Publiek (archeologische steunpunten)	Structureel	€ 29.500	€ 29.500	€ 29.500	€ 29.500
St. Alde Fryske Tsjerken (budgetsubsidie)	Structureel	€ 314.000	€ 314.000	€ 314.000	€ 314.000
St. De Fryske Mole (budgetsubsidie)	Structureel	€ 117.700	€ 117.700	€ 117.700	€ 117.700
St. Monumentenwacht Friesland (Budgetsubsidie)	Structureel	€ 310.800	€ 310.800	€ 310.800	€ 310.800
St. Steunpunt Monumentenzorg Frl (budgetsubsidie)	Structureel	€ 217.500	€ 217.500	€ 217.500	€ 217.500
St. Tsjerkepaad (budgetsubsidie)	Structureel	€ 17.200	€ 17.200	€ 17.200	€ 17.200
TB53 Planetarium	Tijdelijk	€ 0,00	€ 97.000	€ 97.000	€ 97.000
DU Subsidieregeling Monumenten	Rijksgeld (structureel)	€ 1.627.700	€ 1.627.700	€ 1.627.700	€ 1.627.700
Subsidieregeling Monumenten	Structureel	€ 213.200	€ 213.200	€ 213.200	€ 213.200
TB53 Matching Subsidieregeling Monumenten	Tijdelijk	€ 793.000	€ 793.000	€ 793.000	€ 793.000
TB 53Cultuurfonds voor Monumenten		€ 1.000.000			
Cultuurhistorie - gebouwd erfgoed	Structureel	€ 49.900	€ 49.900	€ 49.900	€ 49.900
TB53 Cultuurhistorie - erfgoed algemeen	Tijdelijk	€ 207.000	€ 110.000	€ 110.000	€ 110.000
Cultuurhistorie - groen erfgoed					
Totaal erfgoed		€ 5.250.300	€ 4.250.300	€ 4.250.300	€ 4.250.300

Alde dyk by de Westhoek, ûnderdiel provinsjale dijkestruktuer

Archeologyske fjildkartering mei frijwilligers op terp Arkens by Frjentsjer

Bijlage 1

Evaluatie, ontwikkelingen en raakvlakken met andere beleidsvelden

a | Evaluatie Nij Poadium 2021-2024 met betrekking tot erfgoedbeleid

b | Belangrijkste ontwikkelingen die van invloed zijn op erfgoed en relatie met andere provinciale beleidsvelden

a | Evaluatie Nij Poadium Nij Poadium 2021-2024 met betrekking tot erfgoedbeleid

Ontwikkelingen algemeen	Relatie met andere beleidsvelden
Evaluatie is door bureau Berenschot uitgevoerd (19 mei 2023). De belangrijkste conclusies die relevant zijn voor erfgoed zijn de volgende.	
• Veel ambities uit Nij Poadium zijn gerealiseerd. • Veel doelen zijn helemaal of gedeeltelijk gerealiseerd, veel actiepunten eveneens. • Van de 75(!) actiepunten zijn er slechts 3 niet gerealiseerd: Voor erfgoed betreft dit meer samenwerking binnen het erfgoedveld en het opstellen van een agenda voor bouwhistorisch onderzoek. • Het bevalt goed dat erfgoed nu beleidsmatig onderdeel uitmaakt van het cultuurbeleid omdat het integrale karakter van cultuur is versterkt. Gelet op de invoering van de Omgevingswet en de actuele grote ruimtelijke opgaven blijft tegelijk een goede inbedding van erfgoed in het ruimtelijke en omgevingsbeleid van groot belang. • Beleid en uitvoering moeten dichter bij elkaar worden gebracht. Nu ligt hier een te scherpe scheiding. • De wijze waarop de afdelingen Kunst en Cultuur, Taal en Onderwijs en Erfgoed samen hebben gewerkt aan de totstandkoming en uitvoering van de nota heeft de integraliteit bevorderd. • Voor veel doelen op het gebied van erfgoed geldt dat zij een opgave vormen waaraan blijvend moet worden gewerkt. Een voortzetting van de ingezette beleidslijnen ligt derhalve voor de hand. Het college stelt voor vast te houden aan de ambities van Nij Poadium en op onderdelen in de komende periode extra stappen te zetten. • Het flexibele budget dat is ingezet voor erfgoeddeal-projecten, was een nuttige besteding. • Er kan op sommige overkoepelende thema's beter worden samengewerkt. Voorbeeld: cultuureducatie, erfgoededucatie en onderwijs in de Friese taal. • Er kunnen (nog) meer rijksmiddelen naar Fryslân worden gehaald op het gebied van Erfgoed en Cultuur.	– Cultuur Taal en onderwijs
Onder de aanleiding is aangegeven dat de Omgevingswet nu aanleiding geeft om een omgevingsprogramma voor erfgoed op te stellen. Voor cultuur, taal en onderwijs worden aparte beleidsbrieven opgesteld. De resultaten voor de samenwerking en integraliteit uit de evaluatie kunnen ook met deze aparte beleidsstukken goed behouden en doorontwikkeld worden.	

b | Belangrijkste ontwikkelingen die van invloed zijn op erfgoed en de relatie met andere provinciale beleidsvelden

Ontwikkelingen algemeen	Relatie met andere beleidsvelden
Grote ruimtelijke opgaven In het kader van NOVEX en het NPLG worden kaders gemaakt en investeringen voorbereid voor 'de verbouwing van Nederland'. Dit vanwege de grote urgente opgaven voor o.a. herstel van biodiversiteit, energietransitie, klimaatadaptatie en wonen. Het Rijk wil opgaven in het landelijk gebied in samenhang oppakken. De provincies zijn in de lead en hebben programma's gemaakt met betrekking tot water, klimaat en natuur. In onze provincie in het FPLG. Er wordt samengewerkt met gemeenten, waterschappen en diverse stakeholders. Uitvoering vindt gebiedsgericht plaats.	– Ruimte – FPLG, gebiedsontwikkeling – Landbouw en GLB – Landschap en ruimtelijke kwaliteit
Gebiedsgericht en integraal werken In de afgelopen jaren wordt in toenemende mate gebiedsgericht en integraal gewerkt. Dit geldt voor gebiedsontwikklingen en gebiedsprogramma's zoals Veenweide, de NNN en Natura 2000-gebieden, de Dongeradelen en Franekeradeel-Harlingen, Regiodeals NOF, ZOF, Natuurinclusieve Landbouw Kleiweide, Waadrâne en ook voor de diverse provinciale infra-projecten.	– Gebieds-ontwikkeling – Natuur – Regiodeals – Ruimtelijke kwaliteit – Provinciale waterstaat
Advisering erfgoed binnen team ruimtelijke kwaliteit Het afwegen en meekoppelen van erfgoedwaarden is belangrijk en geeft kansen voor meerwaarde en omgevingskwaliteit, blijkt uit verschillende projecten. De dynamiek van opgaven en gebiedsontwikkelingen betekent dat er meer zal moeten worden geadviseerd door het interdisciplinaire team ruimtelijke kwaliteit waarin ook adviseurs cultuurhistorie zitten. In de advisering wordt voortgebouwd op de kwaliteiten zoals aangegeven in de structuurvisie Grutsk op 'e Romte en in samenhang daarmee met de archeologische monumentenkaart (FAMKE) en de Cultuurhistorische Kaart (CHK). Waarden van erfgoed en landschap dienen in beeld te worden gebracht en dienen te worden vertaald naar ontwerp- en ontwikkelprincipes. Soms betekent dit dat in verband met wettelijke verplichtingen archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek nodig is. Dit alles vraagt ook om het up to date brengen van deze visie en kaarten en de juridische borging daarvan in de Omgevingsverordening. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat het benutten van erfgoedwaarden (denk aan monumenten en landschappelijke structuren) niet alleen geld kost, maar ook geld oplevert. Zo blijkt een directe relatie tussen een gebouwde omgeving met veel monumenten en hogere grond- en vastgoedprijzen.	– Alle ruimtelijk relevante beleidsvelden – Ruimtelijke kwaliteit
Kwetsbaarheid Erfgoedwaarden zijn bij ruimtelijke ontwikkelingen vaak kwetsbaar. Ze zijn vaak onbekend en daarmee ook onbeschermd. Dit geldt voor karakteristieke panden en archeologische waarden maar ook voor cultuurlandschappelijke waarden zoals slotenpatronen, oude dijkjes of microreliëf (bv. kruinige percelen of oud greppelland	– Landschap en ruimtelijke kwaliteit

Erfgoed Deal Om te stimuleren dat erfgoed als meerwaarde wordt ingebracht bij ruimtelijke transities hebben het Rijk, IPO en de VNG de Erfgoed deal verlengd. Het Rijk stelt hiervoor 12,5 miljoen Euro beschikbaar. Provincies kunnen hier gebruik van maken als zij projecten hebben en co-financieren voor 50%. Tot en met 2023 is de provincie betrokken bij vier projecten.	– Ruimte
IJsselmeer Er is een programma in de maak dat zich richt op de waterpeilverhoging op erfgoed. De verwachting is dat de provincie hier ook bij betrokken wordt en mogelijk om cofinanciering gevraagd wordt (denk bijvoorbeeld aan maritieme ensembles aan de IJsselmeerkust). Zoals in hoofdstuk één is aangegeven, worden er nu aparte beleidsnota's opgesteld.	– Programma IJsselmeerkust
Cultuur & Taal is nauw verbonden met erfgoed Het verteld het Verhaal van Fryslân en bepaald de identiteit. Er liggen Belangrijke verbindingen bij het roerende erfgoed en immateriële erfgoed zoals de musea (waaronder het Planetarium) en archieven, geschiedenis, taal en tradities. In de vorige bestuursperiode was het beleid gebundeld in de Nota Nij Poadium.	– Cultuur en Taal
Capaciteit, kennis en kunde gemeenten en interbestuurlijk toezicht provincie Er is een tekort aan capaciteit, kennis, kunde en middelen voor erfgoed bij gemeenten. Dit wordt onderstreept door het recent uitgekomen RvC rapport. Ook in het rapport Beleidsdoorlichting Erfgoed door de DSP Groep blijkt het volgende. 47% van de gemeenten heeft taken niet op orde. Hoe borgen we dat erfgoed dat onder toezicht van gemeenten valt, voor toekomstige generaties behouden blijft? Daarnaast ontbrak het bij Provincie Fryslân aan capaciteit voor gedegen uitvoering van de Inter Bestuurlijk Toezicht (IBT) taak op gemeenten voor zowel gebouwd, archeologisch als groen erfgoed. Vanaf half 2024 stelt het Rijk middelen beschikbaar aan provincies voor het gedegen uitvoeren van de IBT rol. Provincie Fryslân wordt hierbij onder toezicht gesteld van de Erfgoedinspectie.	– Inter- bestuurlijk toezicht
Integrale erfgoedzorg Daar waar in het verleden bij instandhouding de nadruk lag op het fysieke behoud, gaat het tegenwoordig ook vaker om de maatschappelijke betekenis van erfgoed en de vraag hoe het erfgoed verbonden kan worden met andere maatschappelijke domeinen en partijen. Deze ontwikkeling vraagt om een meerstemmige visie op erfgoed.	– Cultuur
Participatie en Verdrag van Faro Het Rijk heeft het Europese Verdrag van Faro ondertekend en roept op om cultureel erfgoed in dienst te stellen van de samenleving en publieksbereik en participatie van inwoners te bevorderen. Het Rijk komt eind 2024 met een uitvoeringsagenda en wil met de provincies een bestuursovereenkomst opstellen over verdeling van de taken. In elke provincie plaatst het Rijk een erfgoedparticipatiecoach. Voor Fryslân ligt hier een kans om het Ferhaal fan Fryslân breder en sterker in de samenleving te verankeren.	– Cultuur

Vrijwilligers

Bij erfgoed spelen vrijwilligers een grote rol vanwege personeelstekort en kostenbesparing. Door corona en andere maatschappelijke ontwikkelingen zijn veel vrijwilligers gestopt. Daarnaast komt er steeds meer regelgeving wat het voor vrijwilligersorganisaties lastiger en complexer maakt. Dit vraagt extra inzet voor werving, opleiding en ondersteuning. Landelijk en samen met alle provincies is daarom het platform www.erfgoedvrijwilliger.nl opgezet. Op het platform kunnen vacatures geplaatst worden en wordt online kennis en kunde gedeeld in de vorm van cursussen en informatie. Het is wenselijk het platform borging te geven.

- Cultuur

Erfgoededucatie

Vanaf 2025 wordt erfgoededucatie weer onderdeel van het programma Kultuuredukaasje mei Kwaliteit (KEK), uitgevoerd door Keunstwurk. Hierdoor wordt erfgoededucatie weer onderdeel van het culturele aanbod voor scholen.

- Cultuur

Maritiem erfgoed

In toenemende mate wordt maritiem erfgoed als onderdeel van omgevingskwaliteit gezien en vaak genoemd als belangwekkend voor onze provincie. Toch is dit onderwerp beleidsmatig nauwelijks belegd

- Gastvrijheids-economie
- Ruimte

Cultuurtoerisme – gastvrijheidseconomie

De groei van cultuurtoerisme zet stevig door. Daardoor is erfgoed van toenemend belang voor de gastvrijheidseconomie. Zowel als toeristisch product (routes langs en beleving van monumentale objecten, karakteristieke steden, dorpen of cultuurlandschap) als via het stimuleren van overnachtingsmogelijkheden in monumentale panden ('slimme groei'). Goed onderhouden en ontsloten erfgoed is aantrekkelijk voor toeristen. Een voorbeeld van een kansrijk project waar Merk Fryslân zich voor inzet, is het bezinningstoerisme dat zich richt op de openstelling van kerkgebouwen en routes daartussen.

- Gastvrijheids-economie

UNESCO Werelderfgoed

Van bijzonder provinciaal belang zijn de gebieden en locaties die als UNESCO werelderfgoed aangewezen zoals: Koloniën van Weldadigheid (Noordwolde), Woudagemaal (Lemmer) en recent in 2023 het Planetarium (Franeker). Ook voor de ontwikkeling van cultuurtoerisme zijn deze locaties kansrijk.

- Gastvrijheids-economie
- Landschap

Wadden

Erfgoed is van belang voor de Wadden (Unesco Werelderfgoed). Zowel voor het ontwikkelen van een visie (Agenda 2050) en gebiedsprogramma's als voor projecten voor de Waddenkust, Waddeneilanden en Waddenzee. Projecten kunnen financieel worden ondersteund uit het Waddenfonds en het Investeringskader Waddengebied. Kansrijke projecten liggen er bij het herstel van cultuurlandschap zoals oude dijken en dijkcoupures, de herbestemming van leegstaand karakteristiek erfgoed of de openstelling van kerkgebouwen of bezinningstoerisme.

- Programma Wadden
- Gastvrijheids- economie
- Waddenfonds

Leefbaarheid

Inwoners van Fryslân vinden erfgoed in toenemende mate belangrijk voor een fijne leefomgeving. Dit geldt voor de karakteristieken van steden en dorpen, monumenten/karakteristieke panden en de groenstructuren in en rond kernen. Via de inzet van het Iepen Mienskips Fûns, Regiodeals om de kracht van de regio te versterken (NO Fryslân, ZO Fryslân, NW Fryslân, SW Fryslân) of Dorps Ontwikkelings Maatschappijen, zijn er kansrijke projecten mogelijk om via erfgoed de leefbaarheid te vergroten. Ook via het Europese Leader-programma kunnen erfgoedprojecten die de leefbaarheid van het platteland stimuleren, worden gesubsidieerd. Zoals bijvoorbeeld de herbestemming van leegstaande karakteristieke panden.

- Leefbaarheid
- Regiodeal
- IMF
- DOM
- Leader

Ontwikkelingen gebouwd erfgoed	Relatie met andere beleidsvelden

Leegstand erfgoed

Het behoud van karakteristieke bebouwing staat onder druk door toenemende leegstand. Uit de Staat van Fryslân (monumentenmonitor) blijkt dat er vorderingen zijn gemaakt maar dat de opgave groot blijft. Met name voor kerken en boerderijen ligt er een opgave voor Fryslân. Ook omdat met name deze twee categorieën beeldbepalend zijn voor het landschap en dorpsgezichten in onze provincie. Hergebruik draagt bij aan behoud van Fries erfgoed, een aantrekkelijke woon- en werkomgeving en kan voor diverse functies een aantrekkelijke optie zijn. Denk hierbij aan wonen, kunst- en cultuureducatie, zorgverlening, recreatie, horeca en ontspanning, ambachtelijke en dienstverlenende bedrijvigheid. Dit kangoed in de landelijke omgeving passen. Met deze inzet koppelen we erfgoed aan doelen als zuinig ruimte gebruik en het levert een bijdrage aan de grote woningbouwopgave.

- Leefbaarheid - wonen

Kerken

Door de coronacrisis en stijgende gasprijzen gaat de ontkerkelijking sneller dan voorspeld. Met name middelgrote kerken komen versneld leeg te staan. Deze kerken zijn doorgaans te groot voor herbestemming naar woonhuizen (zoals met 80% van kleinere kerken al gebeurd is). herbestemming vraagt extra (financiële) inzet. Veel gemeenten zijn bezig met het opstellen van een kerkenvisie[1]. Gemeenten, Provincies en het Rijk hebben een overeenkomst getekend om samen te werken in en aan de Nationale kerkenaanpak. Met maar liefst 770 kerkgebouwen, vele monumentale orgels en de hoogste kerkdichtheid van Nederland, is dit een belangrijk dossier voor Fryslân. Ruimtelijke kwaliteit

- Leefbaarheid
- Duurzaamheid
- Klimop

Boerderijen

De boerderij is een kwetsbare categorie. Dit komt door verdergaande ontwikkelingen en schaalvergroting van de landbouw gecombineerd met een gemiddeld slechtere onderhoudstoestand en asbestproblematiek. De komende tijd komen er Acht boerderijen per maand leeg te staan. Initiatieven laten zien dat er ook kansen zijn voor nieuwe bestemmingen waaronder verschillende typen woonvormen in de boerderij of het boerenerf.

- Landbouw
- Wonen
- Leefbaarheid
- Gasvrijheids-economie

Energie en verduurzaming

Eigenaren van monumenten en karakteristieke panden worden extra geraakt door stijgende energieprijzen. Het verduurzamen van monumenten is lastiger en duurder met meer maatwerk en minder mogelijkheden. Verduurzaming van de sector is een belangrijke opgave. De Raad voor Cultuur heeft onlangs een rapport gepubliceerd waarin gesteld wordt dat ook de monumentensector zich moet houden aan de Europese klimaatwet. De Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg (ERM) heeft verduurzamingsrichtlijnen opgesteld voor monumenten.

- Energie
- Duurzaamheid

Personeelsschaarste

Er is een tekort aan ambachtsmensen en leerlingen in het restauratievak. Door het gebrek aan bouw- en technisch personeel, stijgen de prijzen en loopt de uitvoeringstijd voor onderhoud, restauratie en herbestemming op

- Economie en arbeidsmarkt

Prijsstijgingen

Monumenteneigenaren en -stichtingen worden door verschillende prijsstijgingen geraakt zoals bij bouwmaterialen, personele kosten en energieprijzen. Daarnaast stijgen voor erfgoedinstellingen de huren, pensioenpremies en andere kosten. Dit kan leiden tot minder activiteiten van de instellingen voor de subsidie die de provincie heeft verleend.

- Subsidies

Instandhouding karakteristieke panden (geen rijksmonumenten)

Net als voor rijksmonumenten geldt ook voor karakteristieke panden een restauratie-, herbestemmings- en verduurzamingsbehoefte. De provincie maakt geen gebruik van de wettelijke bevoegdheid tot het aanwijzen van provinciale monumenten. In plaats daarvan is gekozen voor het stimuleren van gemeentelijke monumenten of karakteristieke panden. Het aantal gemeenten dat hiervoor kiest groeit. De provincie bood financiële ondersteuning voor het restaureren en herbestemmen van gemeentelijke monumenten of door de gemeente aangewezen karakteristieke panden in omgevingsplannen. Dit heeft een plek in de subsidieregeling monumenten en in het Cultuurfonds voor Monumenten Fryslân. Van daaruit worden laagrentende leningen verstrekt voor de restauratie, herbestemming en verduurzaming van niet-rijksmonumenten. Dit revolverende fonds is door de grote belangstelling nagenoeg leeg. De Provincie heeft in de vorige twee beleidsperiodes ongeveer drie miljoen Euro geschonken. Samen met het Cultuurfonds en het Nationaal Restauratiefonds zoeken we naar nieuwe financiële voeding voor het fonds zodat er weer laagrentende leningen kunnen worden verstrekt.

- Ruimtelijke kwaliteit
- Leefbaarheid

Problematiek molenroeden

Provincie Fryslân is met het Rijk en De Hollandse Molen in overleg over de molenroede problematiek die in heel Nederland speelt. Tijdens het maalvaardig restaureren van molens in de jaren 80 zijn gelaste roeden grootschalig toegepast. Met de snelle fabricage om aan de vraag te voldoen is de kwaliteit achtergebleven waardoor stalen roeden kunnen breken. Dit levert gevaar op. Daarnaast zorgt het ook voor stilstand van de molens en hiermee achteruitgang van de staat van de molens. In Fryslân is de verwachting dat vijftig roeden aan vervanging toe zijn. De kosten per roede bedragen circa €50.000,-. Dit geeft als totaal een restauratieopgave van €2.500.000,- in de komende 10 jaar. Bij een subsidiepercentage van 60%, zoals dat huidig geldt voor molens, zal de subsidievraag totaal € 1.500.000,- bedragen en verdeeld over 10 jaar €150.000,- per jaar.

Post ’65

Er ontstaat waardering voor jonge bouwkunst gebouwd na 1965. Hiervoor is een publiekscampagne en inventarisatieprogramma gestart op initiatief van Bond Heemschut. De provincie en Friese gemeenten participeren hier in. Dit leidt mogelijk tot aanwijzing van rijksmonumenten. Ook is denkbaar dat gemeenten gemeentelijke monumenten of karakteristieke panden aanwijzen. De uitkomsten worden verwerkt op de cultuurhistorische kaart enwerken door, voor zover het monumenten betreft, in de subsidieregeling monumenten.

- Ruimtelijke kwaliteit

Transformatie bebouwd gebied

Het bebouwde gebied gaat een transformatie tegemoet vanwege verduurzaming, verdichting, aanpassing aan de huidige maatstaven en uitbreiding. Met name jongere monumenten of stedebouwkundige structuren zoals Wederopbouw, Delfts Rood of Post ’65 hebben nog geen bescherming. Bij alle stedelijke vernieuwing of dorps-in en uitbreidingen is de uitdaging om respect te hebben voor de oorspronkelijke structuur en daarop door te bouwen. Ook om bepaalde waardevolle zichtlijnen te koesteren en om er voor te zorgen dat niet complete tijdslagen zoals Wederopbouw of Post ’65 in bepaalde kernen (nagenoeg) verdwijnen. Monumentale en historisch-stedenbouwkundige waarden hebben waarde voor de kwaliteit van de leefomgeving en het verhaal van steden en dorpen. Het biedt ook kansen voor herbestemming, hergebruik of inspiratie voor nieuwe ontwerpen. In het provinciale beleid liggen er relaties met de brede herbestemmingsregeling en het mogelijke transformatiefonds.

- Wonen
- Leefbaarheid

Ontwikkelingen archeologisch erfgoed (deels ook al benoemd onder a)	Relatie met andere beleidsvelden

Archeologische steunpunten

Bij het toenemende belang van erfgoedparticipatie vervullen de elf archeologische steunpunten een belangrijke rol bij voorlichting en cultuurtoerisme. In opdracht van de provincie worden betrokken vrijwilligers ondersteund door de Stichting Erfgoed en Publiek. Met behulp van vrijwilligersblijven de archeologische steunpunten de komende jaren een bijdrage leveren aan het delen van kennis over archeologie in Fryslân bij een breed publiek en op de plek waar deze is aangetroffen.

- Gastvrijheids-economie
- Leefbaarheid

Ontwikkelingen Cultuurlandschappelijk en groen erfgoed	Relatie met andere beleidsvelden

Groen erfgoed

Veel monumentaal groen is door ouderdom (veel heeft een aanleg van het midden van de 19e eeuw) restauratiegevoelig. Bomen of boomgroepen zijn aan het eind van hun levensduur en ondervinden nadelige effecten van veranderingen van waterpeil en luchtkwaliteit. Hierbij gaat het om groene rijksmonumenten, bv. tuin- en parkaanleg, kerkhoven of boerderij-erven. De expliciete aanwijzing en omschrijving als monument geeft dan aan dat het bijvoorbeeld gaat om erfbeplanting, randbeplanting om kerkhof, parkaanleg met lanen, paden, parkonderdelen, vijvers en bijbehorend opgaand groen (boomgroepen, type boom etc).

- Landschap

Natuurbeheer en agrarische natuur- en landschapsbeheer

Het cultuurlandschap is een belangrijke waarde bij beheer van het landelijk gebied. Daarom is het opgenomen in het Natuurbeheerplan. Natuurbeheerders kunnen een beroep doen op een beheerssubsidie via het Subsidieregeling Natuur en Landschap. Voorbeelden van cultuurlandschappelijke elementen in natuurgebieden die gesubsidieerd kunnen worden zijn lanen, historische park- en stinzenbossen, historische tuinen en eendenkooien.

Ook is cultuurlandschap opgenomen in het agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Agrarische collectieven kunnen subsidie aanvragen voor het beheer van houtwallen, elzensingels, pingo-ruïnes en greppelland die in het agrarisch gebied liggen.

- Landschap
- Natuur
- Landbouw
- FPLG

Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB)

Het nieuwe GLB is een Europees programma voor ontwikkeling van de landbouw en het platteland. De provincie stelt subsidie beschikbaar voor zogenaamde niet-productieve investeringen, waaronder herstelmaatregelen voor het cultuurlandschap. De provincie stelt openstellingsbesluiten vast en subsidies kunnen vervolgens aangevraagd worden bij het Samenwerkingsverband Noord Nederland.

- Landschap
- Landbouw
- Leefbaarheid

Colofon

Provinsje Fryslân
Twibaksmerk 52
8911 KZ Ljouwert
058 - 292 59 25
provinsje@fryslân.frl

Foarmgeving en digitale tagonklikens
Provinsje Fryslân

Fotografy
Simon de Winter
Erikjan Koopmans
Annemarie Hoogwoud
Johan van Gent
ToonBeeld / Frans de Vries
Klaas Pot

Digitale tagonklikens disclaimer

Digitale tagonklikens disclaimer

It doel fan dit dokumint is om de mienskip te ynformearjen oer it Untwerp Programma Erfgoed 2025-2028. Foar in dokumint mei dit doel tinke wy dat wy in goede balâns makke hawwe tusken it oanbieden fan rike ynformaasje oan 'e iene kant en digitale tagonklikens oan 'e oare kant.

Fiele jo jo dochs beheind yn it gebrûk, nim dan kontakt op mei Provinsje Fryslân. Wy wurdearje jo ynbring oer hoe't it better kin.

fryslan.frl